

De eerste vrouwelijke bewindslieden in de Nederlandse politiek en het vrouwelijk belang:
descriptieve representatie, substantiële representatie of symbolische representatie?

ABSTRACT

In de jaren '50 werd er in Nederland van vrouwen in de politiek verwacht dat zij de vrouw in de samenleving representeerde. Deze vorm van representatie werd door Hannah Pitkin beschreven als descriptieve representatie. Als er in het belang van andere werd gehandeld was dit volgens Pitkin substantiële representatie en als iemand als een rolmodel optrad en groepen in de samenleving een gevoel van eerlijke en effectieve representatie gaf, was dit symbolische representatie. In dit onderzoek zal er aan de hand van Kamerdebatten en krantenartikelen worden gekeken van welke vorm van representatie er sprake was bij Nederlands eerste vrouwelijke bewindslieden: Anna de Waal en Marga Klompé. Zij werden beide bewindsvrouw in de jaren '50 en moesten door hun functie een ministerie vertegenwoordigen, terwijl er in deze periode van vrouwen juist werd verwacht dat ze de vrouw in de samenleving vertegenwoordigde.

Lienhard, C. (Chiel)

Masterscriptie Politiek en Parlement
Radboud Universiteit Nijmegen

Scriptiebegeleider: Anne Petterson

Studentnummer: S4632311

Datum: 15/04/2021

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Status Queastionis	5
Representatie	5
Vrouwen in de Nederlandse politiek	6
Vrouwelijke politici in de media	9
Vraagstelling en Methode	10
Operationalisatie	10
Bronnen	11
Beoogde resultaten	12
Hoofdstuk 1: Katholieke Vrouwen voor Gelijkwaardigheid	14
Het Rooms Katholiek Vrouwendispuut (1947-heden)	14
Anna de Waal (1906-1981)	15
Marga Klompé (1912-1986)	15
Hoofdstuk 2: Nederlands eerste Bewindsvrouwen in actie.....	17
Anna de Waal: In de bres voor meisjes, maar ook voor jongens	17
Marga Klompé: Pragmatisme op één, vrouw zijn op twee	23
Hoofdstuk 3: Een Wereld van Verschil	28
Anna de Waal: Nederlands geruisloze eerste bewindsvrouw.....	28
Marga Klompé: Alleen haar bestaan maakte al een verschil.....	31
Conclusie	35
Bibliografie	38

Inleiding

De representatie van vrouwen in de Nederlandse politiek is een onderwerp dat sinds de jaren '50 op verschillende manieren is benaderd. Een recent voorbeeld hiervan was in 2019 met het honderdjarig bestaan van het vrouwenkiesrecht in Nederland. Vanuit de media, politiek en wetenschap was door deze mijlpaal veel aandacht voor vrouwen in de politiek. Zo kwamen bijvoorbeeld de *NRC* en de *Trouw* met een aparte webpagina over honderd jaar vrouwenkiesrecht, waarin ook veel aandacht was voor de representatie van de vrouw in de politiek.¹ In datzelfde jaar schreef Minister van Binnenlandse Zaken Kasja Ollongren een brief naar de Tweede Kamer met als doel de vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek te verbeteren² en kwamen Monique Leyenaar en anderen met een historische studie over één eeuw vrouwenkiesrecht.³

Het verkrijgen van het actief vrouwenkiesrecht in 1919 wordt vaak als doorbraak gezien voor de emancipatie van de vrouw, maar het was twee jaar daarvoor met de grondwetswijziging van 1917 al mogelijk voor vrouwen om gekozen te worden in het parlement. Dit passieve kiesrecht leidde in 1918 met de keuze voor Suze Groeneweg van de Sociaal Democratie Arbeidspartij (SDAP), tot het eerste vrouwelijke Tweede Kamer lid in Nederland. Deze primeur kreeg veel aandacht van de Nederlandse pers en Groenewegs eerste speech waar in ze opkwam voor de positie van de vrouw werd door het katholieke dagblad *De Tijd*⁴ omschreven als 'een echte vrouwelijk speech'. Groeneweg wilde meer gelijkheid tussen man en vrouw en verdedigde daarmee ook het recht op betaald werk voor de vrouw. Dat ze eigenlijk hoopte dat vrouwen niet meer buitenshuis hoefde te werken kwam haar op kritiek te staan van de Bond van Sociaal-Democratische Vrouwenclubs (BSDVC). Dit was een organisatie waar zij sowieso al tegen was, omdat zij vond dat dit vrouwen een stempel van ongelijkwaardigheid zou geven.⁴ Suze Groeneweg heeft als eerste vrouw in de Nederlandse politiek lange tijd de belangen van vrouwen moeten representeren in een mannenwereld, terwijl ze tevens kritiek kreeg van de meer feministische vrouwen in haar eigen partij.

Van de eerste vrouwen in de Nederlandse politiek werd verwacht dat zij namens de partij waar ze toe behoorden, de vrouwen in de samenleving representeerden. Waar er tegenwoordig wordt gewerkt met quota's om meer vrouwen op topfuncties en in de politiek te krijgen, gold er bijvoorbeeld in de jaren '50 en '60 in de Tweede Kamerfracties vaak het uitgangspunt dat één vrouw wel genoeg was. Dit uitgangspunt gold ook voor de regering, met als uitzondering het kabinet van 1956.⁵ Tot aan de verhoging van het aantal Tweede Kamerleden van 100 naar 150 in 1956, kwam het aantal vrouwen in de Tweede Kamer niet boven de negen uit.

---

¹ NRC, '100 Jaar Vrouwenkiesrecht', <https://www.nrc.nl/dossier/100-jaar-vrouwenkiesrecht/> (geraadpleegd op 12 november 2020); Trouw, 'Vrouwelijke pioniers in de politiek', <https://www.trouw.nl/dossier/vrouwelijke-pioniers-in-de-politiek> (geraadpleegd op 17 november 2020).

² K. Ollongren, *Beleidsreactie rondetafelgesprek vrouwen in het openbaar bestuur. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties* (2019).

³ M. Leyenaar, J. Oldersma, K. Niemoller, *De hoogste tijd: een eeuw vrouwenkiesrecht* (Amsterdam 2019).

⁴ A. de Beer, *Groeneweg, Susanna* (1875-1940), <http://resources.huylens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Groeneweg> (geraadpleegd op 12 november 2020).

⁵ Leyenaar, *De hoogste tijd: een eeuw vrouwenkiesrecht*, 193-206.

Socialisten en liberalen stonden in de jaren '50 positiever tegenover vrouwen dan de katholieken en protestanten, zo liet het protestantse ARP tot 1963 helemaal geen vrouwen toe. Één van de oorzaken voor dit lage aantal vrouwen in de politiek was dat er in de jaren na de oorlog een duidelijke verdeling in het gezin was. De man was kostwinner en de vrouw was moeder en huisvrouw. Hij zorgde voor inkomen voor het gezin, zodat zij zich op het huishouden en de kinderen kon gaan focussen. Vrouwen in de publieke sector werden ontslagen als zij trouwden en ook bedrijven volgden vaak deze richtlijn. Getrouwde vrouwen waren hierdoor tot de jaren '50 ondergeschikt aan de man en volledig afhankelijk. Dit veranderde in 1955 toen de motie-Tendeloo werd aangenomen. Deze moest een einde maken aan de gedwongen ontslagen van vrouwen in publieke functies. Nadat deze motie in 1956 in werking trad, werd in datzelfde jaar ook de wet op afschaffing handelingsonbekwaamheid aangenomen. Hierdoor hoefden vrouwen geen toestemming meer te vragen aan hun man voor het tekenen van contracten.⁶ Deze ontwikkelingen leidden tot een roldoorbreking van de vrouw, waardoor zij zich in de politiek ook meer als vrouw konden gaan profileren.

Monique Leyenaar beschreef de politieke emancipatie van vrouwen in vier periodes. De eerste periode van 1917-1946 is de periode van de *pioniers*. Dan volgt de periode van de *groepsgeresenteerde* en vrouwelijke ministers vanaf 1947 tot midden jaren '70, gevolgd door de periode 1975-1990 die gekarakteriseerd wordt als periode van *verdedigers van vrouwelijke belangen*. De laatste fase wordt omschreven als de periode van de *spelers*. In de eerste periode was er voor partijen geen noodzaak om een vrouw in de Tweede Kamer te benoemen en kwamen alleen ongehuwde, hoog opgeleide en elitaire vrouwen hiervoor in aanmerking. Dit veranderde in de tweede periode waarin tenminste één vrouw in het kabinet en de partij het streven was van de meeste partijen. Deze vrouwen werden gekozen omdat ze vrouw waren en daarom werd er vanuit de partij verwacht dat ze zich alleen focusten op onderwerpen aangaande de vrouw als moeder en huisvrouw. Dit veranderde midden jaren '70 toen de lage vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek één agendapunt werd en er een commissie voor gendergelijkheid kwam. In de laatste periode werd de grens van 35% vrouwen in de Tweede kamer gehaald en erkenden partijen en beleidsmakers dat vrouwen een goede toevoeging waren.⁷

In dit onderzoek zal de focus liggen op de periode van de *groepsgeresenteerde* en de eerste vrouwelijke bewindslieden. De representatie door vrouwen in de politiek was belangrijk voor de vertegenwoordiging en emancipatie van de vrouw. Vrouwen moesten hiervoor losbreken uit de rol van huisvrouw en zich mengen in een mannenwereld waar macht en status erg belangrijk waren. Hoe dachten de eerste vrouwelijke bewindslieden over het opkomen voor vrouwenbelangen? Op welke manier representeerden zij zich in de in de Tweede Kamer en hoe representeerden zij de vrouw in de media? Om deze vragen te beantwoorden zal er in dit onderzoek gekeken worden naar Anna De Waal en Marga Klompé, Nederlands eerste vrouwelijk staatssecretaris en Nederlands eerste vrouwelijke minister.

---

⁶ J. Outsboorn, 'Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek in Nederland 1950-1990', *Leidschrift* 17:2 (2012) 35-51, aldaar 36-39

⁷ M. Leyenaar, *Political Empowerment of Women: The Netherlands and Other Countries* (Dordrecht 2004) 10-11.

Status quaestionis

Representatie:

Politicooloog Hannah Pitkin kwam in 1969 met een conceptualisatie voor politieke representatie. Zij maakte onderscheid tussen descriptieve representatie, substantiële representatie en symbolische representatie. Bij descriptieve representatie gaat het om gelijkwaardigheid binnen de bevolking en zou het parlement een afspiegeling moeten zijn van de bevolking om een representatief parlement te zijn. Hierbij zit er gelijkheid tussen de vertegenwoordigers en de groep die zij representeren. Bij substantiële representatie gaat het om handelen in de belangen van anderen en is de uitkomst van het beleid leidend. Hierbij representeren de vertegenwoordigers de belangen van een bepaalde groep, maar hoeven hiervoor zelf geen onderdeel te zijn van deze groep. Bij symbolische representatie gaat het er om dat de vertegenwoordigers een rolmodel zijn en dat de bevolking het gevoel heeft dat ze door dit rolmodel eerlijk en effectief worden gerepresenteerd.⁸ In dit onderzoek wordt er naar deze drie vormen van representatie gezocht bij Nederlands eerste vrouwelijke bewindslieden. Aan de hand van deze vormen van politieke representatie wordt er gekeken hoe zij de vrouw vertegenwoordigden.

Pitkins conceptualisatie van representatie is al eerder toegepast op de vertegenwoordiging van vrouwen. Zo stellen onderzoekers Danielsen en anderen dat er een duidelijke link en overlap is tussen descriptieve en substantiële representatie bij vrouwen. Zijn vrouwen in de politiek er ter representatie van de vrouw, of ook om te handelen in de belangen van de vrouw? De assumptie dat als er meer vrouwen in het parlement worden gekozen, dit zal leiden tot meer beleid in het voordeel van vrouwen is er volgens Danielsen en anderen een van zowel descriptieve, als substantiële aard. Deze assumptie is descriptief omdat deze vrouwen dan de vrouw in de bevolking representeren en substantieel omdat er verwacht wordt dat ze ook in het belang van de vrouw zullen handelen. Danielsen en anderen stellen dat deze assumptie ten grondslag ligt aan de quota's om meer vrouwen op topfuncties en in de politiek te krijgen.⁹ Politicoologen Leslie A. Schwindt-Bayer en William Mishler passen Pitkins conceptualisatie van representatie ook toe op vrouwen in de politiek. Middels kwantitatief onderzoek in 31 democratische landen testen zij het effect dat de vrouw heeft op de verschillende vormen van representatie. Schwindt-Bayer en Mishler concluderen eveneens dat er een sterke samenhang is tussen de verschillende vormen van representatie. Volgens hun interpretatie van de data leidt een hogere mate van descriptieve representatie van vrouwen ook tot meer substantiële representatie. Zo kan een klein aantal vrouwen in het parlement al grote invloed hebben op het sturen van beleid ten gunste van de vrouw, maar bij een groot aantal vrouwen is deze invloed relatief nog sterker. Ook de symbolische representatie neemt toe bij een hoge descriptieve representatie volgens Schwindt-Bayer en Mishler.¹⁰

---

⁸ H.F. Pitkin, *The Concept Representation* (New York 1969).

⁹ H. Danielsen, K. Jegerstedt, R.I. Muriaas, B. Ytre-Arne, *Gendered Citizenship and the Politics of Representation* (Bergen 2016) 4-8.

¹⁰ L.A. Schwindt-Bayer, W. Mishler, 'An Integrated Model of Women's Representation', *The Journal of Politics* 67:2 (2005) 407-428, aldaar 423-425.

Dit kan er op duiden dat als er meer vrouwen in de politiek zijn, er ook een hogere kans is dat er voor vrouwen in de samenleving een rolmodel bijzit. Een rolmodel kan helpen bij een gevoel van eerlijke en effectieve vertegenwoordiging, wat belangrijk is voor symbolische representatie. Dit onderzoek zal moeten uitwijzen of de aanwezigheid van vrouwen op politieke bestuursfuncties ook leidt tot meer vertegenwoordiging ten gunste van de vrouw. In tegenstelling tot het onderzoek van Schwindt-Bayer en Mishler zal dit op een kwalitatieve wijze worden gedaan, in één land en naar twee vrouwen.

Politicooloog Karen Celis deed onderzoek naar de descriptieve en substantiële vertegenwoordiging van vrouwen in de Belgische Kamer der Volksvertegenwoordigers tijdens de begrotingsdebatten in de periode 1900-1979. Volgens Celis is er een vermenging van twee niveaus bij het interpreteren van vrouwenbelangen door vertegenwoordigers. Er is het niveau van de werkelijkheid, dat gaat om het aankaarten van probleemsituaties en er is het niveau van de wenselijkheid, dat gaat over voorstellen ter verbetering van die situaties. Uit deze voorstellen kan het wenselijk ideaal worden afgeleid. Celis onderzocht aan de hand van de interrupties van de parlementsleden of de vrouwelijke parlementsleden een unieke bijdrage leverden aan het behartigen van vrouwenbelangen. Ze concludeerde dat vrouwelijke parlementsleden bij bepaalde thema's de dominante visie over wat in het voordeel was voor de vrouw verruimden. Verder blijkt uit Celis onderzoek dat vrouwelijke vertegenwoordigers de beschikking hebben over specifieke informatiebronnen en expertise die leidden tot een aanvulling op de constructie van de vrouw als burger. Celis stelde ook in haar conclusie dat de aanwezigheid van vrouwen tot een meer evenwichtige besluitvorming leidt en hen de benodigde democratische controle geeft ter behoeven van de vrouw in de samenleving. Ze komt in de conclusie van haar paper niet meer expliciet terug op substantiële en descriptieve representatie.¹¹ Celis bevinding aangaande een evenwichtige besluitvorming kan echter wel gezien worden als een vorm van substantiële representatie, omdat het hier gaat om beleid. Haar punt over democratische controle ten behoeve van de vrouw heeft vooral betrekking op descriptieve representatie, omdat het hier in de eerste plaats gaat om de vertegenwoordiging van een bepaalde groep, door een bepaalde groep. Dit onderzoek zal naast een ander land ook een ander onderzoeksobject analyseren. In plaats van te kijken naar vrouwelijke parlementariërs, wordt er gekeken naar de uitspraken van vrouwelijke bewindslieden in zowel de Tweede Kamer als in de media. Middels de toevoeging van media-uitspraken zal ook Pitkins derde vorm van representatie worden geanalyseerd: symbolische representatie,

Vrouwen in de Nederlandse politiek:

Kijkend naar vrouwen in de Nederlandse politiek, is een van de eerste onderzoeken gedaan in 1958 door Jacqueline Schokking, de eerste vrouw in Nederland die een promotieonderzoek deed in politicologie. Aangaande de totstandkoming van het vrouwenkiesrecht somt zij meerdere voor- en tegenargumenten uit die tijd op die nauw gelinkt zijn met representatie. Als argumenten voor het vrouwenkiesrecht noemde Schokking onder andere dat de gemeenschap bestuurd moet worden door een representatie van allen die hierin leven, zo ook de vrouw.

---

¹¹ K. Celis, *Het belang van politieke aanwezigheid: descriptieve en substantiële vertegenwoordiging van vrouwen*, (2004) 5-22.

Verder was er ook geen rechtsgrond waarop het kiesrecht alleen voor mannen was en door het verschil tussen man en vrouw was het juist belangrijk dat ook vrouwelijke inzichten aan bod kwamen. Ook zou het niet juist zijn de vrouw te binden aan wetten waar zij niet over mee kon beslissen, ook omdat de wetgever ingreep op terreinen die de vrouw raakten. Tegenargumenten kwamen vooral vanuit de confessionele partijen. Zo werd vanuit die overtuiging gesteld dat de man de drager van het gezag was en de vrouw een dienende taak voor het gezin had. Hij was als hoofd van het gezin ook de vertegenwoordiger van de vrouw en vrouwen zouden daarnaast te veel gevoelsmens zijn voor politieke beslissingen. In de argumenten voor het vrouwenkiesrecht valt duidelijk te zien dat er een nadruk wordt gelegd op het belang van descriptieve representatie van de vrouw. In de tegenargumenten zie je wat ten grondslag lag aan de achtergestelde positie van de vrouw, iets wat pas in de jaren '50 voor een groot deel gelijk werd getrokken.¹² Schokking stelt in haar conclusie als aanbeveling dat het voor de politieke emancipatie en integratie van de vrouw cruciaal is dat ze ook als vrouwelijk persoon en niet als quasi-man, op een gelijkwaardig niveau als de man werd beschouwd. De politiek moest volgens Schokking van een mannenzaak naar een mensenzaak veranderen.¹³ In haar aanbeveling wordt de descriptieve representatie ook gekoppeld aan de beeldvorming omtrent vrouwen in de politiek. Vrouwen in de politiek moesten namelijk vrouw kunnen zijn, om de vrouw te representeren. Tegelijkertijd konden vrouwen hierdoor ook meer een rolmodel worden voor andere vrouwen. Dit is van belang voor de symbolische representatie, omdat een rolmodel kan zorgen voor een gevoel van eerlijke en effectieve representatie. Schokking keek in haar onderzoek niet naar welke invloed Anna de Waal en Marga Klompé als Nederlands eerste vrouwelijke bewindslieden hadden op de emancipatie van de vrouw.

Henriette Gieles-Colenbrander en Reneé Schreuder deden onder andere onderzoek naar de achtergestelde positie van vrouw in de jaren na de Tweede Wereldoorlog in Nederland en de Verenigde Staten. Volgens hun was in het proces van vrouwenkiesrecht tot de roldoorbreking van de vrouw in Nederland, de wederopbouw na de oorlog een belangrijke oorzaak voor de achtergestelde positie van de vrouw. Het overheidsbeleid was in de jaren na de oorlog gericht op zuinigheid, maar ook ontstond er onder Premier Drees geleidelijk aan een verzorgingsstaat. In deze verzorgingsstaat was het gezin begin jaren '50 de hoeksteen van de samenleving en van cruciaal belang voor de wederopbouw. Hierin was de man de kostwinner en zorgde de vrouw voor het gezin en het huishouden. Een andere punt van beleid voor de wederopbouw van Nederland na de oorlog was maatschappelijk werk. Hiervoor kwam een apart ministerie in 1956 met Marga Klompé als Nederlands eerste vrouwelijke minister.¹⁴ Een organisatie die in de jaren '50 van grote invloed was voor de roldoorbreking van de vrouw vanuit deze achtergestelde positie was de Nederlandse Vereniging voor Vrouwenbelangen.

---

¹² J. Schokking, *De vrouw in de Nederlandse politiek: emancipatie tot actief burgerschap* Schokking, (Assen 1958) 28-29.

¹³ *Ibid.*, 236-237.

¹⁴ H. Gieles-Colenbrander, R. Schreuder, *Vrouwen in beweging: van kiesrecht naar roldoorbreking*. ('s-Hertogenbosch 1989) 66-67.

Ter ere van haar honderdjarig bestaan verscheen in 1995, het jaar waarin tevens het vrouwenkiesrecht 75 jaar bestond, door Marja Borkus en anderen een historiografisch overzicht van de rol die de Vereniging voor Vrouwenbelangen speelde voor de roldoorbreking en emancipatie van de vrouw.¹⁵ Thea den Hartog beschreef hier in het belang van de Vereniging voor Vrouwenbelangen in de jaren '50. De vereniging vertegenwoordigde vrouwen uit verschillende politieke richtingen waaronder ook Klompé en maakte zich na de oorlog hard voor de positie van de gehuwde vrouw. De Vereniging van Vrouwenbelangen had een duidelijke focus op beleid en keek daarmee vooral naar substantiële representatie. Door de juridische gelijkstelling van vrouwen in de jaren '50 leefde er binnen de vereniging het idee dat de emancipatie van de vrouw voltooid was. De vereniging ging daardoor vooral verder door middel van studiegroepen met als eerste thema de vrijetijdsbesteding. Dit gebeurde vanaf 1957 onder de nieuw aangetreden leider: Anna de Waal. Den Hartog beschreef dat er veel aandacht was in de media voor Nederlands eerste Staatssecretaris.¹⁶ De Waal was daarnaast ook voorzitter van het Rooms-Katholiek Vrouwendispuut, waar Klompé medeoprichtster van was. Dit Dispuut streefde naar een prominenter maatschappelijke positie van de vrouw en wilde meer vrouwen klaarstomen voor een rol in de politiek. De Waal en Klompé waren zelf beiden lid van de Katholieke Volkspartij (KVP). In het onderzoek van Gieles-Colenbrander en Schreuder werd nauwelijks gekeken naar welke rol De Waal en Klompé speelden bij de roldoorbreking van de vrouw. In het onderzoek van Den Hartog kwamen beide vrouwen wel aan bod, maar werd er niet inhoudelijk gekeken naar hun optredens in de Tweede Kamer of de berichtgeving in de media.

Historicus Paul van der Steen deed dit in zijn boek *De ongehoorde helft* wel. Hij beschreef onder andere Anna de Waal en Marga Klompé en keek ook naar berichtgeving in de media en hoe zij functioneerden in de Tweede Kamer. Zo vonden vrouwelijke verslaggevers Klompé soms wat intimiderend. Haar eigenschappen werden bij een man makkelijker gepikt, maar waren voor een vrouw vrij uitzonderlijk. Verder pleitte Anna de Waal als staatssecretaris van onder andere onderwijs, voor het belang dat meisjes en jongens vrij en onafhankelijk op moesten groeien. Hiervoor was het volgens De Waal cruciaal dat ze werden bevrijd van het traditionele beeld van de vrouw. Toch keek het boek van Van der Steen maar beperkt naar de vertegenwoordiging van vrouwenbelangen in de Tweede Kamer en media. Er werd vooral op een biografische en beschrijvende wijze naar beide vrouwen gekeken.¹⁷

Politicooloog en specialist op het gebied van gender in de politiek – Monique Leyenaar – deed in *De geschade heerlijkheid* op kwantitatieve wijze onderzoek naar het politieke gedrag van vrouwen en mannen in Nederland gedurende de periode 1918-1988. Zij formuleerde vrouwenbelangen in algemene zin als belangen waarbij de uitkomst van een politiek besluit op een groter aantal vrouwen, dan mannen invloed zal hebben. Kijkend naar vrouwen in de Kamer blijkt dat vrouwen zich relatief meer voor vrouwenbelangen inzetten dan mannen.

---

¹⁵ M. Borkus, T. Den Hartog, H. Lakmaker, A. Van Oostrom, D. Stam, *Vrouwenstemmen: 100 jaar vrouwenbelangen 75 jaar vrouwenkiesrecht*, (Zutphen 1995).

¹⁶ *Ibid*, 140-143.

¹⁷ P. Van der Steen, *De ongehoorde helft: de eerste vrouwen op het politiek pluche*, (Nijmegen 2019) 85-107.

Dit werd deels verklaard door het lagere aantal vrouwen in de politiek – iets wat zeker in de jaren '50 speelde – wat er toe leidde dat van de vrouw werd verwacht dat zij met name de vrouw vertegenwoordigde. Ook werd benadrukt dat vrouwelijke Kamerleden vaker op hun vrouwelijkheid werden aangesproken en zij zich hierdoor ook meer als groep op stelden. Zo nu en dan bundelden zij gezamenlijk de krachten ten behoeve van bepaalde belangen in het voordeel van de vrouw, ook als dit tegen het partijstandpunt in ging.¹⁸ Verder ging Leyenaar in op de oorzaak voor de onderrepresentatie van vrouwen in de politiek. Volgens Leyenaars analyse van de data had getrouwd zijn en het hebben van kinderen voor vrouwen een negatieve invloed op het bemachtigen van een politieke functie. Dit negatieve effect nam door de jaren heen af, maar de meeste vrouwen met kinderen gingen pas de politiek in wanneer de kinderen zelfstandig waren.¹⁹ Hierin valt de invloed te zien van de traditionele rol van de vrouw in het gezin en de gevolgen daarvan op de descriptieve representatie van de vrouw. In dit onderzoek zal worden gekeken of Leijenaars bevindingen over het opkomen voor vrouwenbelangen door vrouwelijke Kamerleden, ook op gaat voor vrouwelijke bewindslieden.

Vrouwelijke politici in de media:

In verder onderzoek keek Monique Leyenaar onder andere naar hoe vrouwelijke ministers opeerden in de Tweede Kamer en naar de rol van de media in de politiek. Zo schetste ze de spelregels in de Tweede Kamer en voor het ministerschap, liet ze meerdere vrouwelijke ministers aan het woord en gaf ze een aantal specifieke voorbeelden van debatten. Volgens haar was het discutabel of vooral de Tweede Kamer, of juist de regering bepaalde of een minister goed functioneerde. Zo was ook de rol van de media hier van belang.²⁰ De media zorgde voor een algemene beeldvorming van de vrouw in de politiek en kon daarmee bepaalde vooroordelen of opvattingen bij het publiek versterken of verzwakken. Dit is van belang voor de symbolische representatie. In de jaren '50 en '60 was met name de geschreven media sterk verbonden met de politiek. Zo waren de fractievoorzitters van de KVP en de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), tegelijkertijd hoofdredacteur van dagbladen *de Volkskrant* en *Trouw*. De KVP en de Volkskrant waren beide katholiek en de ARP en *Trouw* waren beide protestants. Logischerwijs waren deze kranten daardoor positiever gestemd over partijen die tot hetzelfde geloof behoorden en dezelfde mensen vertegenwoordigden. Verder hadden volgens Leyenaar vrouwen meer dan mannen te maken met berichtgeving over uiterlijk en persoonlijke eigenschappen en minder over politieke ervaring of deskundigheid. Journalisten maakten gebruik van bepaalde stereotypingen bij de vrouw, waar mannen niet mee te maken krijgen. Zo rees bij de vrouw vaker de vraag of zij door haar functie in de politiek ook wel een goede dochter, moeder of echtgenote was.²¹ Leyenaars onderzoek keek weliswaar ook naar Klompé, maar gaf maar een beperkte weergave van haar optredens in de Tweede Kamer en de berichtgeving in media met betrekking tot de representatie van de vrouw.

---

¹⁸ M. Leyenaar, *De geschade heerlijkheid: politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1919-1988*. ('s-Gravenhage 1989), 191-193.

¹⁹ *Ibid*, 266-267.

²⁰ M. Leyenaar, *Hare excellentie: 60 jaar vrouwelijke ministers in Nederland*, (Leeuwarden 2016), 143-182.

²¹ *Ibid*, 186-192.

Hoogleraar Communicatie Liesbet van Zoonen ging in een kleiner onderzoek dieper in op het verschil in berichtgeving tussen mannen en vrouwen in de Nederlandse politiek. Ze keek naar de berichtgeving in de media over de ministers van het Kabinet-Lubbers I (1982-1986). Van Zoonen deelde de ministers op in vier categorieën van positieve tot negatieve berichtgeving in de media. Ze concludeerde hieruit dat vrouwen in deze casus inderdaad minder op vaardigheden en meer op presentatie werden beoordeeld als mannen, maar ook vooral dat er meer onderzoek nodig was naar berichtgeving over vrouwen in de politiek.²² Van Zoonens media-onderzoek legt vooral de focus op gender-stereotypingen en minder op representatie. Politicoloog Danielle de Jong keek naar de berichtgeving over Marga Klompé en Hanja Maij-Weggen die minister was begin jaren '90. Haar focus lag primair op hoe de verschuiving van journalistieke stijl invloed had op de manier waarop op er over vrouwen werd bericht. Zij concludeerde dat dit wel een factor is maar geen doorslaggevende invloed heeft.²³

Hoogleraar Parlementaire Geschiedenis Carla van Baalen deed eveneens onderzoek naar berichtgeving in de media over vrouwen in de politiek. Hiervoor keek ze naar het eerste vrouwelijke Tweede Kamerlid Suze Groeneweg en het eerste vrouwelijke Eerste Kamerlid Carry Pothuis-Smit. Ze maakte een selectie van een aantal krantenartikelen die ze vervolgens analyseert. Daarnaast onderzocht ze ook hoe deze eerste twee vrouwelijke Kamerleden zich presteerden in het parlement. Van Baalen keek naar de onderwerpen die door beide vrouwelijke politici werden behandeld en naar hun eerste speeches. De conclusie van het onderzoek komt vooral neer op een vergelijking tussen beiden.²⁴ Net als bij Van Baalens onderzoek over Groeneweg en Posthuis-Smit zal dit onderzoek een vergelijking maken tussen De Waal en Klompé. De focus in dit onderzoek zal echter liggen op het zoeken naar de verschillende vormen van politieke representatie – zoals beschreven door Pitkin – tijdens de Kamerdebatten en in de berichtgeving vanuit de media.

Vraagstelling en methode

De hoofdvraag van dit onderzoek luidt als volgt: *welke bijdrage leverden Anna de Waal en Marga Klompé aan de representatie van de vrouw in de Tweede Kamer en in de geschreven media gedurende hun periode als bewindsvrouw?*

Operationalisatie:

Om deze hoofdvraag te beantwoorden zijn de volgende drie deelvragen opgesteld die elk in een apart hoofdstuk zullen worden behandeld:

1. *Hoe dachten Anna de Waal en Marga Klompé over de representatie van de vrouw en het opkomen voor vrouwenbelangen?*

---

²²L. Van Zoonen, 'De bruiden van Wim Kok: Ministers in de pers' in: Chrisje Duyvis en Anna Vermeiden eds., *Vrouwelijke politici in de media* (Leiden 1993) 13-34.

²³ D. De Jong, 'Media-imago's: stijldans of schijnbeeld? Een vergelijking tussen de berichtgeving over Marga Klompé en Hanja Maij-Weggen' in: C. Duyvis en A. Vermeiden eds., *Vrouwelijke politici in de media* (Leiden 1993) 82-101.

²⁴ C. Van Baalen, *Suze Groeneweg en Carry Pothuis-Smit: De eerste vrouwen in de Staten-Generaal*, (2019).

2. *Van welke vorm van politieke representatie was er sprake bij Anna de Waal en Marga Klompé in de Tweede Kamer gedurende hun periode als bewindsvrouw?*
3. *In hoeverre was er sprake van symbolische representatie door Anna de Waal en Marga Klompé in de geschreven media tijdens hun eerste periode al bewindsvrouw*

Het eerste hoofdstuk moet een inkijk geven in de gedachte van De Waal en Klompé over de representatie van vrouwen en het behartigen van vrouwenbelangen. Hierbij gaat het om wat beide vrouwen wenselijk vonden aangaande de representatie van de vrouw. In het tweede hoofdstuk zal er aan de hand van de kamerhandelingen per vrouw worden gekeken naar hoe beide vrouwen zich presenteerden in de Tweede Kamer en hoe Kamerleden hierop reageerden. Dit hoofdstuk is belangrijk om te kijken naar de spanning tussen descriptieve representatie en substantiële representatie. Beide vrouwen waren actief in een tijd waarin er van de vrouw werd verwacht dat ze de vrouw representeerde (descriptieve representatie), maar door de bestuursfunctie die beide vrouwen bekleedden moesten zij handelen in het algemeen belang en alsmede in het belang van anderen (substantiële representatie). Het derde hoofdstuk kijkt naar hoe er over beide vrouwen werd geschreven in de media. Dit is belangrijk om te kijken hoe de symbolische representatie van beide vrouwen er destijds uit zag. De berichtgeving in de media van beide vrouwen leidde namelijk tot de beeldvorming waaruit een rolmodel of gevoel van representatie bij andere vrouwen kon ontstaan. In de conclusie komen de antwoorden op alle drie de deelvragen samen om een antwoord op de hoofdvraag te kunnen geven.

Voor de definitie van vrouwenbelangen zal de formulering van Monique Leyenaar worden gebruikt. Zij stelde drie uitgangspunten op die vrouwen gemeen hebben: ze zijn langdurig achtergesteld in (politieke) rechten; ze nemen een andere maatschappelijke positie in als mannen; ze hebben bepaalde biologische eigenschappen gemeen. Het eerste uitgangspunt betreft het gelijkstellen van de rechtspositie van de vrouw aan de man, zodat zij zich ook beter konden vertegenwoordigen in onder andere de politiek. Het tweede uitgangspunt betreft vooral de roldoorbreking van de vrouw. Hiervoor was er betere regelgeving nodig zodat bijvoorbeeld ook gehuwde vrouwen zich konden mengen op de arbeidsmarkt. Het laatste uitgangspunt heeft vooral betrekking op seksueel geweld en specifieke issues aangaande zorg. Deze uitgangspunten samen moeten het objectieve belang vormen dat de vrouw als groep raakt.²⁵ In dit onderzoek zal er naar de eerste twee uitgangspunten worden gekeken en zullen ook zaken in het belang van meisjes als vrouwelijke belangen worden behandeld.

Bronnen:

De eerste deelvraag wordt beantwoord aan de hand van secundaire literatuur waarin De Waal en Klompé zich uitspraken over vrouwenbelangen en aan representatie van de vrouw gelinkte onderwerpen. Bij het beantwoorden van deze deelvraag zal er ook dieper op de rol van het Rooms-Katholiek Vrouwendispuut worden ingegaan.

---

²⁵ M. Leijenaar, *De geschade heerlijkheid*, 191.

Voor de tweede deelvraag zal er worden gekeken naar de Kamerhandelingen uit de jaren '50. Hiervoor zal het digitale kamerarchief worden geraadpleegd die alle Kamerstukken vanaf 1814 heeft gearchiveerd. Het gaat hierbij om de debatten waarin De Waal en Klompé als bewindsvrouw aan het woord waren en bepaald beleid of bepaalde standpunten toelichtten. De focus zal liggen op de representatie van de vrouw, maar er wordt ook gekeken naar andere vormen van descriptieve representatie zoals katholieke belangen. Ook de interrupties van de Kamerleden zijn van belang om te zien of zij De Waal of Klompé een bepaalde kant op sturen. In hoeverre was er door De Waal en Klompé sprake van descriptieve representatie of hielden beide vrouwen het juist bij substantiële representatie wijl in functie?

Voor de derde deelvraag wordt er gekeken naar de geschreven media in de vorm van kranten uit de jaren '50. Hiervoor zal de krantendatabase *Delpher* worden gebruikt. Aan de hand hiervan zal er worden gekeken in hoeverre er bij De Waal en Klompé sprake was van symbolische representatie. Hoewel het bij symbolische representatie gaat om een gevoel van representatie bij een bepaalde bevolkingsgroep, komt de beeldvorming die ontstond vanuit de berichtgeving in de media het dichtstbij om dit te meten. Er kan hiermee weliswaar niet worden gemeten in hoeverre dit gevoel destijds leefde, maar wel kan er worden gekeken in hoeverre De Waal en Klompé als rolmodel voor de vrouw werden beschreven.

Om het bronnencorpus af te bakenen zal er alleen worden gekeken naar de eerste periode waarin beide vrouwen actief waren als bewindsvrouw. In het geval van Anna de Waal was dit ook maar één periode, namelijk van 1952 tot 1956 in Kabinet-Drees II en een klein deel als overgangsfase in Kabinet-Drees III. Klompé daarentegen was in totaal tien jaar actief als minister in twee periodes tussen 1956 en 1971. Bij haar zal alleen naar de periode 1956-1959 worden gekeken. Deze periode valt weliswaar in twee verschillende kabinetten, maar het Kabinet-Beel II dat Kabinet-Drees III eind 1958 opvolgde was een rompkabinet dat als primaire taak had om vervroegde verkiezingen te organiseren.²⁶ Alle kamerhandelingen waarin in één van beide vrouwen aan het woord was gedurende hun eerste bewindsperiode zullen worden geanalyseerd. Bij De Waal zijn dit er twaalf en bij Klompé tien. Bij de krantenartikelen zal er een selectie worden gemaakt van de voor dit onderzoek het meest relevante artikelen. Bij De Waal waren er van aanstelling tot aftreden 16 krantenartikelen waarin zij voorbij kwam, bij Klompé waren dit er 584.

Beoogde resultaten

In de jaren '50 werd er van vrouwen in de politiek verwacht dat ze de vrouw in de samenleving representeerden en zich daarmee vooral op vrouwelijk belangen moesten focussen. De jaren '50 was ook de periode waarin vrouwen juridisch grotendeels gelijk werden gesteld aan de man. Desalniettemin was daarna nog veel werk te verleggen om vrouwen ook maatschappelijk gelijk te trekken aan de man. De Waal en Klompé hadden min of meer dezelfde achtergrond als prominenten binnen het Katholiek Vrouwen Dispuut en als leden van de KVP. Beide zetten ze zich actief in voor de emancipatie van de vrouw en gelijkwaardigheid van de sekse, maar hoe gaat dit als je in een positie van algemeen belang komt?

---

²⁶ P. Van der Steen, *Waal, Anna de (1906-1981)*, http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Waal_de (geraadpleegd op 14 december 2020); J. Bosmans, *Klompé Margaretha Albertina Maria (1912-1986)*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn4/klompe> (geraadpleegd op 14 december 2020).

Is het worden van één bewindsvrouw al een doel op zich voor de emancipatie van de vrouw, of gebruikte zij dit ook als middel hiervoor? Het beoogde resultaat van dit onderzoek is om in beeld te brengen of De Waal en Klompé gebruik maakten van hun bestuurlijke functie ten behoeven van de vrouw. Daarnaast moet uit de analyse over de berichtgeving in de media worden vastgesteld in hoeverre De Waal en Klompé als rolmodel voor vrouwen in de samenleving konden worden gezien. Er is in eerder onderzoek nog maar beperkt gekeken naar hoe vrouwelijke vertegenwoordigers zich gedurende de jaren '50 presenteerden in de Tweede Kamer. Daarnaast zal de invalshoek van dit onderzoek anders zijn dan voorgaand onderzoek naar representatie door vrouwelijke politici, omdat er naar bewindsvrouwen en niet parlementariërs gekeken wordt. Omdat een kamerhandeling- en media onderzoek naar de vormen van representatie door De Waal en Klompé nog niet eerder is gedaan, zal dit onderzoek daar in vernieuwend zijn. Bovendien is het meeste media-onderzoek naar vrouwen in de politiek gericht op stereotypering en genderongelijkheid en niet op representatie.²⁷ Dit onderzoek wil een bijdrage leveren aan het verbreden van de kennis over de representatie van vrouwen in de politiek en een toevoeging zijn aan het historisch onderzoek naar vrouwen in de Nederlandse politiek

---

²⁷ L. Van Zoomen, *Feminist media studies* (Londen 1994); L. Aldering en D. van der Pas, 'Political Leadership in the Media: Gender Bias in Leader Stereotypes during Campaign and Routine Times' *British Journal of Political Science* 50:3 (2018) 911-931.

Hoofdstuk 1: Katholieke Vrouwen voor Gelijkaardigheid

In dit hoofdstuk zal de volgende deelvraag worden beantwoord: *hoe dachten Anna de Waal en Marga Klompé over de representatie van de vrouw en het behartigen van vrouwenbelangen?* De Waal en Klompé vonden beiden dat het voor de emancipatie van de vrouw belangrijk was dat ze op politiek niveau vertegenwoordigd waren en daar niet alleen kwamen ter representatie van de vrouw. Beide vrouwen gingen uit van het principe dat man en vrouw niet gelijk waren, maar wel gelijkaardig. Dit katholieke principe waarbij de vrouw binnen het gezin een andere rol had als de man, ging tegen het streven naar gelijke rechten tussen man en vrouw van de socialisten en liberalen in. De gedachten van De Waal en Klompé lijken op veel vlakken éénstemmig. Dit valt grotendeels te verklaren door de rol die beide vrouwen hebben gespeeld in het Katholiek Vrouwendispuut. Zij stonden aan de basis van het gedachtegoed van het Dispuut en droegen dit dus ook beide uit.²⁸

Het Rooms Katholiek Vrouwendispuut (1947-heden):

Klompé richtte dit Katholiek Vrouwendispuut samen met haar studievriendin Wally van Lanschot in 1947 op. Klompé was tevens de eerste voorzitter tot ze in 1951 werd opgevolgd door De Waal, die tot het najaar van 1954 voorzitter was.²⁹ Ook in de jaren hierna bleven beide vrouwen middels het uitvoeren van bestuursfuncties actief binnen het Dispuut. De primaire taak van het Vrouwendispuut was het aanwakkeren van de politieke interesse bij de katholieke vrouw, zodat er ook meer vrouwelijke kandidaten bij verkiezingen naar voren konden worden geschoven. Dit zal moeten leiden tot meer vrouwen in de politiek, wat zal bijdragen aan de emancipatie van de vrouw. Het Dispuut probeerde verder ook door middel van voorlichtende activiteiten invloed uit te oefenen op de politiek. Het Dispuutsbestuur legde vooral de focus op de eigen politieke activiteiten en de strategie ten opzichte van de KVP.³⁰ Onder leiding van De Waal kwamen ook zaken van algemeen belang op de agenda in de studieweekenden die het Dispuut organiseerde. Het Dispuut volgde het principe dat man en vrouw niet gelijk waren, maar wel gelijkaardig. Zo was er ook niet het streven naar gelijke rechten tussen man en vrouw. Het uitgangspunt van gelijkaardigheid tussen man en vrouw maakte dat het Dispuut geen voorstander was van een aparte vrouwenbeweging binnen het KVP. Het vormen van een aparte groep voor vrouwen zal volgens het Dispuut juist de emancipatie tegenwerken. Ditzelfde gold voor het benadrukken en behartigen van vrouwenbelangen, omdat hiermee vrouwen als een aparte groep worden beschouwd.³¹ Waar het primaire doel aangaande het verhogen van het aantal vrouwen in de politiek dus van descriptieve aard lijkt, is dit niet wat het Dispuut echt nastreeft. Het verhogen van het aantal vrouwen in de politiek had namelijk niet als doel om de groep vrouwen in de samenleving te vertegenwoordigen. Het had als doel de emancipatie van de vrouw te bevorderen. Het verhogen van het aantal vrouwen in de politiek moest hierbij helpen door een gelijk speelveld tussen mannen en vrouwen te creëren.

---

²⁸ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie: van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Amsterdam 1994)

²⁹ J. Bosmans, *Klompé Margaretha Albertina Maria (1912-1986)*; P. Van der Steen, *Waal, Anna de (1906-1981)*.

³⁰ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 108-110.

³¹ *Ibid*, 129-130.

Het standpunt over vrouwenbelangen van het Dispuut lijkt vooral van substantiële aard. Vrouwen moesten namelijk niet specifiek handelen in het belang van de vrouw, maar in het algemeen belang en daarmee dus ook in het belang van anderen.

Anna de Waal (1906-1981):

Anna de Waal had ondanks haar lidmaatschap bij het KVP en het Katholiek Vrouwendispuut geen religieuze opvoeding. Vanaf haar achttiende levensjaar begon zij echter te zoeken naar zingeving en bekeerde zich uiteindelijk tot het rooms-katholicisme. Nadat ze gepromoveerd was ging ze aan het werk als lerares en sloot ze zich in 1947 aan bij het Katholiek Vrouwendispuut.³² In De Waals redevoeringen en kleinere geschriften voor het Dispuut gedurende de periode 1947-1958, keerde ze zich tegen het idee van vrouwenbelangen. Het was volgens haar niet de bedoeling dat vrouwen opkwamen voor een salarisverhoging of positieverbetering, want dit was een vorm van 'groepsegoïsme'. De Waal stelde dat het er om ging dat de vrouw in haar algehele verantwoordelijkheid als mens moest worden gezien. Het ging haar om de emancipatie tot actief burgerschap van de vrouw. Hier vanuit kon de vrouw het algemeen belang vertegenwoordigen en op gelijke voet met de man haar politieke taken uitvoeren. Gelijkwaardigheid van de sekse was hiervoor cruciaal volgens de Waal.³³ Ook stelde ze dat een prominentere rol van de vrouw in het openbare leven door zowel de man, als de vrouw zou moeten worden nagestreefd. Vrouwen moesten volgens De Waal niet in een aparte vrouwenmaatschappij terecht komen en zich groeperen in vrouwenclubjes, maar juist vanuit het gezin van belang zijn voor de mensenmaatschappij.³⁴ Dit is opvallend omdat De Waal zichzelf juist in vrouwenclubjes als het Katholiek Vrouwendispuut bevond en ook geen gezin had. De verklaring hiervoor kan liggen in het feit dat het pas midden jaren '50 voor vrouwen mogelijk werd om naast een gezin, één publieke functie te vervullen. Verder stelde De Waal dat vrouwen naast het integreren en meewerken in de maatschappij, ook een bijdrage moesten kunnen leveren die de structuur beïnvloedt.³⁵ Uit De Waals opvattingen blijkt dat ze vrouwen niet als een groep wilde beschouwen. Vrouwen moesten gelijkwaardig worden aan de man en vervolgens op politiek niveau als gelijke handelen in het algemeen belang. Deze opvattingen spreken eigenlijk een descriptieve vorm van representatie tegen en komen overeen met een substantiële manier van representatie. Het is aan de hand van Anna de Waals opvattingen moeilijk te bepalen hoe dit voor haar symbolische representatie uitpakt, maar het ligt wel voor de hand dat haar katholieke principes vooral onder katholieke vrouwen een gevoel van symbolische representatie zullen opwekken.

Marga Klompé (1912-1986):

In tegenstelling tot De Waal groeide Klompé wel op in een katholiek gezin. Tijdens haar studietijd ondervond Klompé een geloofscrisis, waar ze uiteindelijk diepgelovig en met respect voor andere religies uitkwam.

---

³² P. Van der Steen, *Waal, Anna de (1906-1981)*.

³³ *Ibid*, 131.

³⁴ *Ibid*, 150.

³⁵ *Ibid*, 156.

Net als De Waal was Klompé gepromoveerd en lerares. Daarnaast was ze ook actief in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog.³⁶ Klompé zag zichzelf niet als een feminist en was net als De Waal tegen het idee van vrouwenbelangen. Volgens Klompé was de taak van de vrouw niet alleen in het gezin, maar had God de vrouw de gave gegeven om ook op andere terreinen actief te zijn. Ze erkende net als De Waal dat er een verschil in aanpak was tussen man en vrouw, maar er moest van gelijkwaardigheid worden uitgegaan. Klompé zag ook het belang van de vrouw voor het gezin, maar vond niet dat dit de enige rol was die een vrouw kon bekleden.³⁷ Haar overtuigingen waren van een meer religieuze aard als die van De Waal. Zo stelde Klompé dat ze als instrument van de Heer een opdracht had, ze had van de Schepper gaven gekregen en het zou zonde zijn als ze die niet zou gebruiken.³⁸ Klompé stond in haar handelen bekend als een pragmaticus. Ze ontweek bijvoorbeeld meermaals discussies over de principes van het Katholiek Vrouwendispuut, om vervolgens dezelfde principes als argument aan te halen om meer vrouwen op de KVP-lijst te krijgen. Klompé vond daarnaast het uitdragen van het vrouw-zijn geen hanteerbare politieke opdracht. Ze waakte ervoor om niet te vrouwelijk over te komen. In gesprekken met de pers stelde ze zich vaak op als ‘one of the boys’ en een vrouw die niet zeurde over vrouwenzaken.³⁹ Wel zag ze de eigen bijdrage van de vrouw als iets handigs, omdat de vrouw vaak op een andere manier naar een probleem keek dan de man.⁴⁰ Ook hieruit blijkt haar pragmatische aanpak waarbij ze de vrouwelijke bijdrage vooral handig vond, maar niet cruciaal voor het uitdragen van de vrouw. Dit gaat tegen een descriptieve vorm van representatie in en is meer in overeenstemming met de substantiële manier van representatie. Klompé was naast haar activiteiten bij het Katholiek Vrouwendispuut ook actief in De Sleutelbos, één gezelschap voor academische ongehuwde vrouwen. Klompé gaf toe de term ‘ongehuwde vrouw’ te verafschuwen. Desalniettemin gebruikte ze in de Tweede Kamer herhaaldelijk de denigrerende term ‘hunkerbunker’, als aanduiding voor flats voor alleenstaande vrouwen. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat Klompé zichzelf soms ‘mannelijk’ opstelde in sociaal opzicht.⁴¹ Met dergelijke uitspraken zou ze meer geaccepteerd kunnen worden door mannelijke ambtsgenoten. Klompé verwierp het idee dat omdat ze een ongehuwde vrouw was, ze niet af was. Voor haar waren ongehuwde werkende vrouwen geen maatschappelijke categorie met een aparte signatuur. Ongehuwde vrouwen hadden volgens Klompé dan ook zeker geen voorhoede- en voorbeeldfunctie. Hierin verschilde zij van mening met de andere vrouwen van De Sleutelbos die zichzelf categoriseerden als een aparte en exemplarische groep.⁴² Uit Marga Klompés opvattingen blijkt niet dat ze bewust een rolmodel voor vrouwen wilde zijn. Zo vond ze het onwenselijk om het vrouw-zijn uit te dragen om dat dit haar kon belemmeren in haar politieke taken. Haar pragmatisme kan hiermee leiden tot een lagere mate van symbolische representatie onder vrouwen.

---

³⁶ G. Mostert, *Klompé Margaretha Albertina Maria (1912-1986)*, <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Klompe> (geraadpleegd op 9 januari 2020).

³⁷ H. Gieles-Colenbrander, *Vrouwen in beweging: van kiesrecht naar rol doorbreking*. 66-67.

³⁸ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 43.

³⁹ Leyenaar, *De hoogste tijd: een eeuw vrouwenkiesrecht*, 204-206.

⁴⁰ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie* 128-131.

⁴¹ M. Bosch, ‘Worstelen met gender en de biografie: een themarecensie’, *Low Countries Historical Review* 127:3 (2012) 50-67, aldaar 56.

⁴² M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 147-149.

Hoofdstuk 2: Nederlands eerste Bewindsvrouwen in actie

In dit hoofdstuk zal de volgende deelvraag worden beantwoord: *van welke vorm van politieke representatie was er sprake bij Anna de Waal en Marga Klompé in de Tweede Kamer gedurende hun periode als bewindsvrouw?* Pitkins conceptualisatie van descriptieve representatie en substantiële representatie zullen leidend zijn in dit hoofdstuk. Bij descriptieve representatie kwamen De Waal en Klompé op voor de belangen van de groep waartoe zij behoorden, bij substantiële representatie handelden ze in het belang van anderen groepen in de samenleving. Bij beide vrouwen kwamen de door Pitkin opgestelde vormen van politieke representatie terug in de Kamerdebatten en was er ook enige overlap tussen beide. Hoewel de focus bij descriptieve representatie in dit onderzoek vooral ligt op de representatie van de vrouw, zijn er ook andere voorbeelden van descriptieve representatie terug te vinden in de Kamerdebatten. Substantiële representatie heeft bij De Waal en Klompé duidelijk de overhand en vrouwenbelangen komen vaak pas aan bod na interrupties van vrouwelijke Kamerleden. Beide vrouwen – met name Klompé – ontweken meermaals vragen en opmerkingen aangaande vrouwenbelangen. Zowel De Waal als Klompé, representeerden tijdens hun periode als bewindsvrouw vooral hun ministerie en maar in beperkte mate de vrouw, of het katholieke gedachtegoed van de KVP.

Anna de Waal: In de bres voor meisjes, maar ook voor jongens

Op 2 februari 1953 trad Anna de Waal aan als staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen onder minister Jo Cals van de KVP. Ze kreeg de verantwoordelijkheid over het voorbereidend hoger- en middelbaar onderwijs en het nijverheidsonderwijs. In 1955 kwamen daar het lager onderwijs, sociaal pedagogische opleidingen en het vormingswerk van de leerplichtvrije jeugd bij.⁴³ Haar eerste optreden in de Tweede Kamer was op 16 april 1953, naar aanleiding van een aantal vragen die SDAP-Kamerlid Harm van Sleen stelde aan de minister van Onderwijs. Nadat De Waal voor het eerst het woord kreeg van Kamervoorzitter Kortenhorst, begon ze met het bedanken voor de hartelijke ontvangst die ze kreeg bij haar aantreden. Door de vloed van zaken en de gevolgen van de Watersnoodramp in 1953 had ze hier in het openbaar nog geen eerdere kans toe. De Waal gaf vervolgens inhoudelijk antwoord op de door Van der Sleen gestelde vragen met betrekking tot de reisvergoedingen voor leerkrachten en directeurs. Ondanks De Waals eigen verleden als leerkracht, verdedigde ze dat directeurs wel een reisvergoeding kregen en leerkrachten niet. Dit is een vorm van substantiële representatie omdat de Waal hier het belang van een andere groep in de samenleving vertegenwoordigde. Ze kwam in haar reactie op Van der Sleen niet op voor de groep leerkrachten waar ze voor haar werk als staatssecretaris zelf toe behoorde.⁴⁴

In de helft van de twaalf Kamerdebatten waarin de Waal aan het woord was, bleef het alleen bij substantiële representatie en kwam ze niet tot onderwerpen aangaande vrouwenbelangen of een andere vorm van descriptieve representatie.⁴⁵

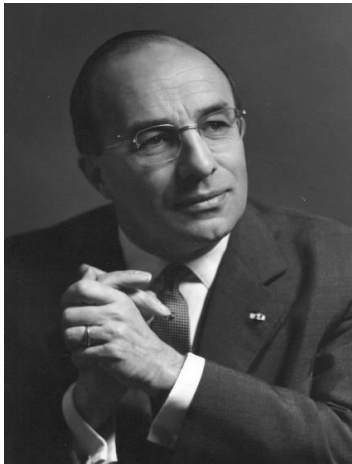
---

⁴³ P. Van der Steen, *Waal, Anna de (1906-1981)*.

⁴⁴ Handelingen Tweede Kamer, 1952-1953, 16 April 1953, 2543-2550.

⁴⁵ HTK, 1954-1955, 27 October 1954, 2015-2046; HTK, 1954-1955, 22 Februari 1955, 2461-2488; HTK, 1954-1955, 15 Juni 1955, 2749-2770; HTK, 1955-1956, 14 Februari 1956, 2451-2471.

Een opvallend debat met betrekking tot substantiële representatie vond plaats op 28 oktober 1954. Op de agenda stond de behandeling van het wetsontwerp aangaande de Friese taal of andere streektalen als voertaal in het onderwijs. Minister Cals was ziek waardoor De Waal het wetsontwerp alléén verdedigde in de Kamer. Het was een kort debat waarin de in Gelderland geboren De Waal het behoud van de Friese taal en cultuur verdedigde. Dit valt te zien als een duidelijke vorm van substantiële representatie. Ze ging verder in op een aantal opmerkingen van de Jan Mathijs Peters en Jeanne Fortanier-De Wit ter verduidelijking van het wetsontwerp, waarin ze wederom op overtuigende wijze de belangen van de Fries en andere streektaal sprekende mensen in de samenleving behartigden.⁴⁶

*Van links naar rechts: Minister Jo Cals, Tweede Kamerlid Harm van Steen en Kamervoorzitter van dien Frits Kortenhorst.
Bron: www.parlement.com*

In het debat op 24 februari 1955 viel juist een descriptieve vorm van representatie op die los van de vrouw stond. De Waal kwam aan het einde van dit debat dat grotendeels door Minister Cals zelf werd gevoerd, met een opvallende opmerking. Gevraagd naar de erkenning van in Indonesië behaalde diploma's voor het geven van onderwijs in lichamelijke opvoeding, stelde ze dat het toekennen van bevoegdheden aan deze aktebezitters formeel niet mogelijk was. De Waal wilde echter wel overwegen om hulp te verlenen aan Nederlanders die terugkeerden uit Indonesië en hier een aanvullend examen moesten maken. Dit is opvallend, omdat De Waal zelf in 1932 les gaf in (toen nog) Nederlands-Indië.⁴⁷ Hoewel ze daar geen papieren heeft gehaald, blijkt hieruit toch enige mate van empathie voor Nederlanders die terugkomen uit Indonesië om net als haar les te geven.⁴⁸ Haar empathie en hulp voor groepen met éénzelfde soort achtergrond, kan gezien worden als een vorm van descriptieve representatie.

Het eerste grote debat waar De Waal actief aan meedeed vond plaats op 14 december 1953. Dit was tevens de eerste keer dat De Waal aan de vrouw gelinkte onderwerpen in haar redevoering behandelde. Aan de orde was de vaststelling van het wetsontwerp der Rijksbegroting van het departement van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen voor 1954.

⁴⁶ HTK, 1954-1955, 28 October 1954, 2047-2051.

⁴⁷ P. Van der Steen, *Waal, Anna de (1906-1981)*.

⁴⁸ HTK, 1954-1955, 24 Februari 1955, 2513-2543.

Alvorens De Waal aan het woord was had minister Cals het al over het toevoegen van speciale ‘vrouwelijke’ vakken en het belang van nuttige handwerklessen voor meisjes op de lagere school. De Waal begon haar betoog met het opsommen van een aantal ‘onderwijsjubilea’, waaronder Aletta Jacobs die 75 jaar geleden Nederlands eerste vrouwelijke arts werd. Hieruit blijkt dat De Waal zich bewust was van haar unieke positie als Nederlands eerste vrouwelijke bewindsvrouw. Zonder expliciet haar eigen rol te benoemen, maakte ze van de gelegenheid gebruik om eerdere pioniers in de vrouwenemancipatie aan te halen. De Waal was als eerste vrouwelijke staatssecretaris zelf immers ook een pionier in de vrouwenemancipatie geworden.

De Waal stelde daarna verheugd te zijn met het werk van de Zonnebloem- en Mater Amabilis-scholen. Hieruit blijkt een descriptieve vorm van representatie. Mater Amabilis-scholen waren de voorlopers van de latere huishoudschool en waren er met name op gericht om jonge vrouwen vanaf hun 17^e levensjaar een katholieke harmonisch-vrouwelijke persoonlijkheidsvorming te geven.⁴⁹ Uit haar blijdschap voor het werk van dit type scholen blijkt descriptieve representatie vanuit haar katholieke achtergrond als persoon, maar ook voor haar partij. Mater Amabilis-scholen hielden toch vooral de traditionele rol van de vrouw in het gezin in stand. Uiteindelijk was De Waal naast vrouw ook katholiek en lid van de KVP en alsmede vertegenwoordiger van de katholieken in de samenleving. Katholieken hadden een conservatievere kijk op de rol van de vrouw in de samenleving dan de socialisten en liberalen.⁵⁰ De Waal vond de deelname aan deze scholen nog niet genoeg en lichtte ook een experiment voor meisjes van 14-17 tot jaar toe. Voor jongens begon er ook iets te groeien volgens de Waal.

Later in De Waals betoog komt ze terug op een opmerking van partijgenoot Jan Mathijs Peters over de deelname van het hele volk aan het onderwijs, in de tweede plaats de deelname van de vrouw aan het maatschappelijk leven en in het verlengde daarvan de ontwikkeling van het meisjesonderwijs. De Waal stelde dat ze het verleidelijk vond om op de gewijzigde positie van de vrouw in de samenleving in te gaan, maar dat ze dit door het late uur niet zal doen. Wel beloofde De Waal dat ze de suggesties van diversen Kamerleden hierover in de volgende beschouwingen zal betrekken.⁵¹ Dit is een belofte die De Waal in volgende beschouwingen niet na kwam. De Waal was over het algemeen behoudend met het aankaarten van vrouwenbelangen in haar rol als bewindsvrouw, wat ook te verklaren valt door haar negatieve houding jegens vrouwenbelangen zoals bleek in hoofdstuk 1.

Vrouwenbelangen kwamen vaak pas aan bod na opmerkingen van vrouwelijke Kamerleden. Een voorbeeld hiervan was het vaker terugkerende thema van het verbod op arbeid van 14-jarige meisjes. Tijdens het debat op 15 december 1953 kwam De Waal met een reactie op Toek Heroma-Meilink van de Partij van de Arbeid (PvdA). Heroma-Meilink deed beklag over het verbod op arbeid van 14-jarige meisjes, omdat deze meisjes door dit verbod in de onbeschutte beroepen van het huishouden en de landbouw konden belanden.

---

⁴⁹ L. Veerdonk, *Tussen school en leven: langdurige internaatsvorming voor meisjes tussen 14 en 16 jaar in de jaren vijftig en zestig in vormingsintermaat De Vonk te Noordewijkerhout*, (Hilversum 1999) 30.

⁵⁰ J. Outsboorn, ‘Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek in Nederland 1950-1990’, *Leidschrift* 17:2 (2012) 35-51, aldaar 37.

⁵¹ HTK, 1953-1954, 14 December 1953, 2255-2279.

De Waal reageerde hierop dat Heroma-Meilink zelf tegen het verlengen van de leerplicht voor 14-jarige meisjes was, maar ze wilde de discussie hierover liever op een ander moment voeren.⁵² Dit gebeurde in een debat op 18 februari 1955 toen Heroma-Meilink en Jeanne Fortanier-De Wit van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD), terug kwamen op het arbeidsverbod voor 14-jarige meisjes. De Waal stelde dat dit verbod betrekking heeft op 7 á 8000 meisjes op een jaarklasse van 100.000, die anders verboden arbeid zouden verrichten. Door de schoolruimte was het volgens De Waal niet mogelijk om voor alle 14-jarige meisjes een verlenging van de onderwijsplicht in te voeren. Dit zou volgens haar dan ook voor jongens moeten gelden wat het extra moeilijk maakte. Het alleen specifiek richten op de 7 á 8000 meisjes was volgens De Waal praktisch niet mogelijk. Ze beloofde Heroma-Meilink en Fortanier-De Wit dat ze haar volle aandacht aan dit onderwerp zou blijven besteden, omdat ook zij dit een erg belangrijke kwestie vond.⁵³ Uit deze kwestie blijkt ook dat De Waal geen onderscheid wilde maken tussen jongens en meisjes met betrekking tot de verlenging van de onderwijsplicht. Hieruit blijkt dat zij man en vrouw als gelijkwaardig zag, zoals ook in hoofdstuk 1 bleek.

In een ander debat zei De Waal over het arbeidsverbod voor 14-jarige meisjes dat er door de Directeur-Generaal van de Arbeid een ontheffing kan worden verleend. Bij de overwegingen voor deze ontheffing mochten uitsluitend de individuele belangen van het meisje leidend zijn.⁵⁴ Ook in haar laatste debat ging De Waal in op de gevolgen van het arbeidsverbod voor 14-jarige meisjes, die als gevolg van dit verbod geen werk konden aannemen in bedrijven. De resultaten van het onderzoek hiernaar waren nog niet bekend, maar de Dienst van de Arbeidsinspectie liet zich in hun rapport wel lovend uit over de voortvarendheid waarmee nijverheidsscholen deze meisjes opvingen.⁵⁵ Dit door vrouwelijke Kamerleden geagendeerde thema van het verbod op arbeid voor 14-jarige meisjes, kwam vaak terug in debatten en zorgde voor een descriptieve vorm van representatie bij De Waal.

Een ander voorbeeld van vrouwenbelangen die pas aan bod kwamen na vragen van Kamerleden, was bij het debat over de vaststelling van het wetsontwerp betreffende de Rijksbegroting van De Waals departement op 19 februari 1955. Heroma-Meilink vroeg zich af in hoeverre de vergoeding van leermiddelen bij het meisjesnijverheidsonderwijs ongunstiger zou zijn dan die bij de jongens. De Waal zei toe dit na te gaan en mocht dit ongunstiger zijn voor meisjes, dan zal ze hier maatregelen tegen treffen.⁵⁶ Wat verder op valt is dat De Waal bij een mogelijke ongunstigere vergoeding voor leermiddelen in het meisjesonderwijs, dit gelijk wel stellen aan die bij jongens. Hieruit blijkt wederom dat ze meisjes en jongens op een gelijkwaardige manier wilde behandelen.

De Waals redevoeringen waren vaak een reactie op de door de Kamerleden gestelde vragen, waardoor haar representatie vorm ook gedeeltelijk door de vragen van de Kamerleden werd bepaald. Een oorzaak hiervoor kan liggen in de toenemende roep om meer dualisme in de jaren '50 van met name de confessionele partijen.

---

⁵² HTK, 1953-1954, 15 December 1953, 2281-2324.

⁵³ HTK, 1954-1955, 18 Februari 1955, 2435-2460.

⁵⁴ HTK, 1954-1955, 14 Juni 1955, 2733-2748.

⁵⁵ HTK II, 1955-1956, 9 Februari 1956, 2395-2432.

⁵⁶ HTK, 1954-1955, 18 Februari 1955, 2435-2460.

Hierdoor gingen Kamerleden zich als parlement autonoom opstellen ten opzichte van de regering om haar controlerende taak beter op zich te kunnen nemen.⁵⁷ Ondanks dat kabinet-Drees II 81 van de 100 zetels had in de Tweede Kamer, kreeg De Waal te maken met kritische en actieve Kamerleden, vooral ook uit de coalitie. Wat verder opvalt is dat het vooral de vrouwelijke Kamerleden waren die opkwamen voor vrouwelijke belangen en hiermee De Waal in een positie van descriptieve representatie duwden. Dit komt overeen met het onderzoek van Leijenaar, die stelde dat vrouwelijke Kamerleden – met name in de jaren '50 – meer voor vrouwenbelangen opkwamen dan mannelijke Kamerleden, omdat van hun ook verwacht werd dat ze de vrouw representeerden.⁵⁸

Van links naar rechts: Tweede Kamerleden Jeanne Fortanier-De Wit, Jan Mathijs Peters en Took Heroma-Meilink. Bron: www.parlement.com

Er waren ook debatten waarin De Waal wel zelf over vrouwenbelangen begon. Zo vond op 14 juni 1955 een debat betreffende de stand van het lager- en middelbaar technisch onderwijs voor jongens plaats. Het doel van dit debat was om op korte termijn met maatregelen te komen die konden bijdragen aan de industrialisatie. Hoewel de focus van dit debat op het onderwijs voor jongens lag, kwam De Waal zelf met zaken aangaande het meisjesonderwijs. Zo stelde ze dat niet alle meisjes die het primaire huishoudonderwijs hadden gevolgd, ook naar het nijverheidsonderwijs gingen. Het primaire huishoudonderwijs kon volgens De Waal ook de basis zijn voor verdere sociaal-pedagogische of economisch-administratieve opleidingen. De zaken in het jongensonderwijs lagen stukken gecompliceerder in haar ogen.⁵⁹ Omdat het beroepsonderwijs in de jaren '50 veelal gescheiden was tussen meisjes- en jongensberoepen, werden deze veelal apart behandeld. Hierdoor is het in dergelijke debatten moeilijk om met zekerheid te stellen of De Waal expliciet één punt maakt ten behoeve van meisjes, of dat dit kwam omdat het apart behandeld werd. De Waal kwam in dit debat met ideeën voor zowel jongens als meisjes, waardoor er vooral sprake was van substantiële representatie.

⁵⁷ C. Van Baalen et al., *Het Kabinet-Drees III: Barsten in de brede basis*, red. C. Van Baalen & J. Ramakers (Den Haag 2001) 56-57.

⁵⁸ M. Leijenaar, *De geschade heerlijkheid*, 191-193.

⁵⁹ HTK, 1954-1955, 14 Juni 1955, 2733-2748.

De Waals laatste twee debatten als staatssecretaris van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen vonden plaats op 9 en 14 februari 1956. Aan de orde was de vaststelling van het wetsontwerp der Rijksbegroting van haar departement voor 1956. Op een vraag van Heroma-Meilink aangaande beroepsopleidingen voor meisjes die van de huishoudschool kwamen, reageerde De Waal dat er door haar ministerie in de laatste jaren gezocht is naar beroepen waarvoor ook de vrouw in aanmerking kwam. Als voorbeelden gaf ze de leraarsopleiding, verpleegsteropleiding en een parttime opleiding in pedagogiek. Ook zal er volgens De Waal worden gekeken naar een opleiding voor vrouwen die in een winkel wilden werken en was er na de oorlog al hulp voor meisjes die gezinsverzorgster wilden worden. De Waal stelde dat er diverse initiatieven waren om meisjes voor te bereiden op de maatschappij en dat ze hier ook bijzondere aandacht voor had.⁶⁰ Dat De Waal hier expliciet benoemd dat ze bijzondere aandacht had voor initiatieven voor meisjes laat zien dat De Waal zich als staatssecretaris wel degelijk inzette voor vrouwenbelangen. Zo benoemde ze eerder ook al dat ze het arbeidsverbod voor 14-jarige meisjes een belangrijke kwestie vond. Dat De Waal schuw was om zelf met onderwerpen aangaande vrouwenbelangen te komen, kan er op duiden dat De Waal er voor waakte dat politici haar te veel als vrouw gingen zien. De Waal wilde – zoals bleek in hoofdstuk 1 – als gelijke aan de man worden behandeld en een ‘vrouwelijke’ politieke agenda zou dit tegen kunnen werken.

De Waal hield het als bewindsvrouw voor een groot deel bij substantiële representatie. Er is echter wel een overlap tussen descriptieve representatie en substantiële representatie zoals ook door Danielsen en anderen werd gesteld. Het opkomen voor vrouwenbelangen als vrouw is een vorm van descriptieve representatie, maar hier naar handelen is ook een vorm van substantiële representatie.⁶¹ In het geval van De Waal kwam dit er op neer dat zij als staatssecretaris ook daadwerkelijk handelde in het belang van meisjes middels beleid en wetgeving. Hierdoor kon descriptieve representatie soms ook samen gaan met substantiële representatie. De Waal begon vaak pas over vrouwenbelangen na interrupties van vrouwelijke Kamerleden. Dit is in overeenstemming met het onderzoek van Celis, dat concludeerde dat vooral vrouwelijke Kamerleden opkwamen voor het vrouwelijk belang en daarmee een descriptieve vorm van representatie toepasten.⁶² Toch lijkt dit niet op te gaan voor De Waal in haar rol als bewindsvrouw. De meest voor de hand liggende verklaring hiervoor is dat De Waal haar departement vertegenwoordigde en daarmee geen volksvertegenwoordiger was. Kamerleden zijn dit wel en van hen werd zeker in de jaren '50 verwacht dat ze specifiek de vrouw representeerden. Ook waren er in de Kamerdebatten van De Waal geen duidelijke voorbeelden waaruit bleek dat De Waal gebruik maakte van specifieke informatiebronnen en expertise met betrekking tot de vrouw, zoals Celis in haar onderzoek concludeerde. Van Anna De Waal werd in eerste instantie verwacht dat ze het ministerie van Onderwijs, Kunsten en Wetenschappen vertegenwoordigde en dit is ook wat ze grotendeels deed.

---

⁶⁰ HTK, 1955-1956, 9 Februari 1956, 2395-2432.

⁶¹ H. Danielsen et al., *Gendered Citizenship and the Politics of Representation* 2-5.

⁶² K. Celis, *Het belang van politieke aanwezigheid*, 21.

Marga Klompé: Pragmatisme op één, vrouw zijn op twee

Na de primeur van Anna de Waal als Nederlands eerste vrouwelijke staatssecretaris in kabinet-Drees II, was er met Marga Klompé het primeur van Nederlands eerste vrouwelijk minister in kabinet-Drees III. De Waal maakte tot 16 maart 1957 eveneens deel uit van kabinet-Drees III als overgangsfase voor haar opvolger. Klompé trad op 13 oktober 1956 aan als minister van Maatschappelijk Werk. Het departement dat in 1952 werd gecreëerd had tot dan toe nog weinig betekend, maar was volgens Klompé onmisbaar.⁶³ Bij haar eerste optreden op 23 oktober 1956 stond minister-president Willem Drees stil bij de historische betekenis van het aanstellen van Nederlands eerste vrouwelijke minister. Drees vroeg zich hardop af of het wel als bijzonder moest worden gezien dat een vrouw minister werd, maar hij zag het als een heugelijk moment dat een vrouw met haar speciale gaven ging deelnemen aan het regeren van het land. Dat Drees zich hardop af vroeg of het nog wel als bijzonder moest worden gezien dat een vrouw minister werd, laat zien dat er mede door zijn partij veel was veranderd op het gebied van vrouwenemancipatie. Één jaar eerder werd namelijk de motie van PvdA-partijgenoot Corry Tendeloo aangenomen, die een eind maakte aan de juridische ongelijkheid tussen man en vrouw.⁶⁴

Drees kwam ook terug op het voorrecht dat hij had om eerder al Nederlands eerste vrouwelijk staatssecretaris te benoemen. Anna de Waal bedankte door de Watersnoodramp in 1953 destijds in een brief voor deze benoeming.⁶⁵ Klompé was wel in de gelegenheid direct op fysieke wijze te reageren in de Tweede Kamer. Op de woorden van Drees reageerde ze dat ze impliciet een aanmaning had bespeurd. De aanmaning dat ze op haar hoge post er altijd bewust van moest zijn dat ze waar zou maken wat er van haar werd verwacht. Bij Klompé valt een duidelijk andere stijl te herkennen dan bij De Waal die zich wat nederiger opstelde toen ze voor het eerst het woord had. Los van een mogelijk verschil in persoonlijkheid, kan de oorzaak hiervoor ook liggen in het feit dat Klompé bij haar aantreden al acht jaar Kamerlid was en De Waal slechts een half jaar. Klompé's ervaring in de Kamer maakte het voor haar mogelijk makkelijker om met wat meer bravoure te spreken. Klompé beloofde verder dat ze met Gods hulp, al haar krachten in zal zetten om in het belang van het volk haar taken zo goed mogelijk te vervullen.⁶⁶

In ditzelfde debat werd ook stil gestaan bij het overlijden van Tendeloo. Tendeloo stond bekend als een voorvechtster van vrouwenrechten en het was juist Klompé die als één van de twee vrouwen tegen de motie-Tendeloo stemde.⁶⁷ Niet lang na Tendeloo's pleidooi over de afschaffing van de handelingsonbekwaamheid voor vrouwen op 27 april 1956 overleed ze op 59-jarige leeftijd.⁶⁸ Klompé stond in haar dankwoord niet stil bij het overlijden van Tendeloo. Hierin valt ook het contrast te zien met De Waal die in één van haar betogen stilstond bij Aletta Jacobs als eerste vrouwelijk arts. Een mogelijke reden hiervoor was dat Klompé als lid van de KVP in tegenstelling tot Tendeloo, geen voorstander was van gelijke rechten tussen man en vrouw.

---

⁶³ J. Bosmans, *Klompé Margaretha Albertina Maria*.

⁶⁴ A. Linders, *Tendeloo, Nancy Sophia Cornélie (1897-1956)*, <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Tendeloo> (geraadpleegd op 17 januari 2020).

⁶⁵ HTK, 1952-1953, 3 Februari 1953, 527-538.

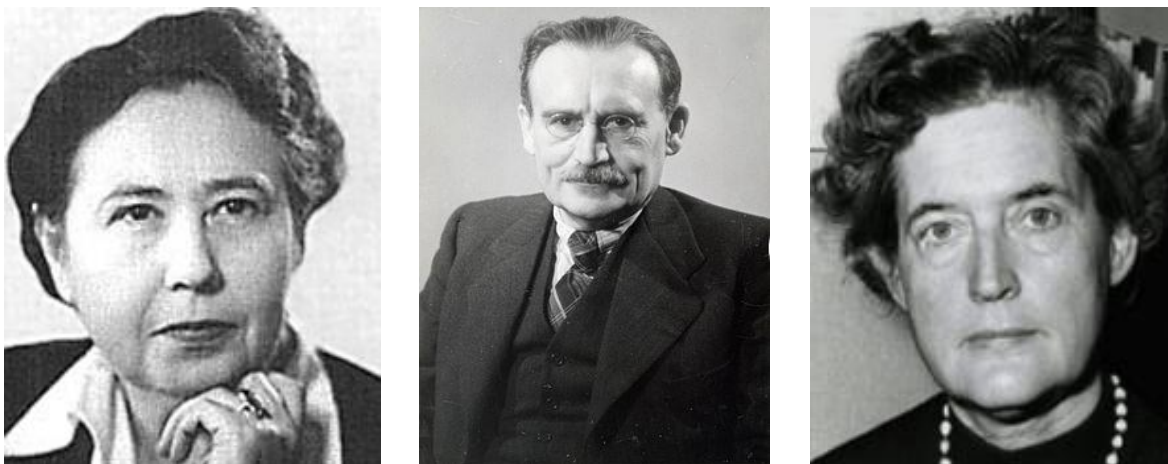
⁶⁶ HTK, 1956-1957, 23 oktober 1956, 17-30.

⁶⁷ M. Bosch, *Worstelen met gender en de biografie*, 50-67, aldaar 56.

⁶⁸ A. Linders, *Tendeloo, Nancy Sophia Cornélie*.

Zoals Klompé ook niet stil wilde staan bij haar vrouw-zijn met het verkrijgen van het ministerschap, wilde ze mogelijk ook niet stil staan bij Tendeloo als voorvechter van vrouwenrechten.

In zes van de tien Kamerdebatten waarin Klompé aan het woord was hield ze zich uitsluitend bij substantiële representatie en kwamen er geen vrouwenbelangen en descriptieve representatie aan bod.⁶⁹ Een voorbeeld van een debat waarin Pitkins substantiële manier van representatie duidelijk naar voren kwam vond plaats op 5 juli 1957. In dit debat over de wijziging van een wet op de woonwagens en woonschepen bevestigde Klompé de opmerking van Tineke Schilthuis van de PvdA dat woonwagenebewoners sociologisch een zeer aparte groep waren met een ander normenpatroon. Klompé benadrukte dat de inzichten aangaande de bemoeiing en belangenbehartiging van woonwagenebewoners gegroeid was. Hun belangen konden volgens Klompé het best worden behartigd door het ministerie van Maatschappelijk Werk, omdat deze ook het woonwagewerk onder zich had. Klompé die met haar eigen academische en politieke achtergrond tot een hele andere groep behoorde dan de woonwagenebewoners, benoemde in dit debat expliciet haar best te doen voor woonwagenebewoners. Dit hoort vanzelfsprekend bij haar ministeriële taken, maar het laat tegelijkertijd zien hoe Klompé opkwam voor groepen die verder van haar afstonden.⁷⁰

Van links naar rechts: Corry Tendeloo, Premier Willem Drees en Tweede Kamerlid Tineke Schilthuis.

Bron: www.parlement.com

Net als bij De Waal werden Klompés redevoeringen grotendeels gestuurd door de vragen en opmerkingen van de Kamerleden. Dit kan net als bij De Waal liggen aan de roep om meer dualisme in de jaren '50, maar dit kan ook komen door een zekere mate van weerstand vanuit het parlement en het kabinet tegen Klompés ministerie.⁷¹ Haar ministerie zou niet noodzakelijk zijn en te veel overlap hebben met Sociale Zaken.⁷² De vragen en opmerkingen met betrekking tot vrouwenbelangen werden net als bij De Waal, ook bij Klompé gesteld door de vrouwelijke Kamerleden.

⁶⁹ HTK, 1956-1957, 13 november 1956, 3005-3039; HTK, 1956-1957, 15 november 1956, 3059-3100; HTK, 1956-1957, 27 juni 1957, 3921-3924; HTK, 1957-1958, 19 november 1957, 3163-3187.

⁷⁰ HTK, 1956-1957, 5 juli 1957, 2615-2644.

⁷¹ C. Van Baalen et al., *Het Kabinet-Drees III*, 56-57.

⁷² J. Bosmans, *Klompé Margaretha Albertina Maria*.

Een voorbeeld hiervan was het debat op 14 november 1956 aangaande het vaststellen van de rijksbegroting voor het departement Maatschappelijk Werk. Rie Lips-Odinot van de Communistische Partij van Nederland (CPN) vroeg aan Klompé of gehuwde vrouwen aan de opleidingen voor maatschappelijk werk mee konden doen. Klompé beantwoorde dat er door desbetreffende opleidingen nooit bezwaar werd gemaakt tegen deelname door vrouwen.⁷³ Één jaar later kwam Klompé in haar reactie op Lips-Odinot, ook nog kort terug op de subsidieregeling met betrekking tot de ongehuwde moeders, maar ging hier niet op dieper op in. Lips-Odinot verweet Klompé dit later in het debat, omdat ze hier één jaar eerder ook al over begon en geen antwoord kreeg. Hier lijkt Klompé sommige vragen en opmerkingen met betrekking tot de vrouw te ontwijken en laat ze het na descriptieve representatie toe te passen.⁷⁴ Net als bij De Waal kan dit komen doordat Klompé man en vrouw zoveel mogelijk als gelijke wilde behandelen en het daardoor liever niet over vrouwenbelangen had.

Verderop in het debat deed Klompé dit echter wel toen ze in ging op een aantal opmerkingen van Jeanette Ten Broecke Hoekstra van de VVD. Ten Broecke Hoekstra had het over vrouwen die als bejaardenhelpsters werkten onder de gezinsverzorgingsregeling. Zij wilde ervoor waken dat getrouwde vrouwen die enkele uren per dag over hadden, geen werk gingen doen dat anders door de vrijwilligerstak van de vrouwenorganisaties werd gedaan. Klompé was het hier niet mee eens en wilde juist de getrouwde vrouwen die een paar uur over hadden het werk in de bejaardenzorg laten doen, zodat vrijwilligsters zich op ander werk konden richten. Klompé representeerde hier de ongehuwde vrouw, wat een vorm van descriptieve representatie is. Het omzetten van haar standpunt in beleid, is tegelijkertijd weer een vorm substantiële representatie waarin de overlap tussen beide vormen van representatie valt te zien zoals gesteld door Danielsen en anderen.⁷⁵ Uit deze debatten blijkt verder dat het vooral de vrouwelijke Kamerleden zijn die op komen voor vrouwenbelangen, zoals ook in het onderzoek van Leijenaar bleek.⁷⁶

In de vragen en opmerkingen van Kamerleden kwamen ook andere onderwerpen met betrekking tot descriptieve representatie aan bod. Lips-Odinot stelde in een debat op 20 november 1957 dat veel subsidies aangaande maatschappelijk werk naar katholieke instellingen gingen. Klompé reageerde dat levensbeschouwelijke opvattingen niet ten grondslag lagen aan het uitkeren van deze subsidies. Klompé weerlegde hierin min of meer de aantijging dat zij katholieke instellingen zou bevoordelen, iets wat zou duiden op descriptieve representatie.⁷⁷

Toch kwam Klompé soms ook uit zichzelf op voor vrouwenbelangen. Klompé sprak zich uit over de Ambonezenkampen waar Molukse gezinnen werden ondergebracht. Zo zei ze dat het voor vrouwen die daar kookten te koud was omdat dit deels buiten moest. Klompé had ook met een aantal vrouwen gesproken over kookcursussen en het verzorgen van een zelfstandige huishouding.

---

⁷³ HTK, 1956-1957, 14 november 1956, 3041-3057.

⁷⁴ HTK, 1957-1958, 20 november 1957, 3189-3212.

⁷⁵ H. Danielsen et al., *Gendered Citizenship and the Politics of Representation*, 2-5.

⁷⁶ M. Leijenaar, *De geschade heerlijkheid*, 191-193.

⁷⁷ HTK, 1957-1958, 20 november 1957, 3189-3212.

Hier kwam Klompé specifiek op voor de vrouwen in de Ambonezenkampen wat een vorm van descriptieve representatie is.⁷⁸ Een ander voorbeeld was bij Klompés laatste debat in haar eerste periode als bewindvrouw. Deze vond plaats op 19 november 1959 en Klompé stelde in dit debat dat de vrouw binnen het gezin ook een belangrijke stem had als het ging om het verhuizen naar achterstandsgebieden. Omdat de vrouw hier geen trek in had, vond Klompé het niet reëel om veel industrie naar deze gebieden te verplaatsen. Hierin nam Klompé een duidelijk standpunt in ter representatie van de vrouw.⁷⁹

Een onderwerp wat vaker voorbijkwam in de Kamerdebatten waren de ‘gezinsoorden’. Gezinsoorden waren heropvoedingskampen voor probleemgezinnen en moesten bijdragen aan het resocialiseren van deze groep.⁸⁰ Klompé vroeg zich in het debat hardop af wat de oorzaak was voor asocialiteit in een gezin. Het kon volgens haar komen door vrouwen die niet konden budgetteren, waardoor de man schuw werd en het gevoel kreeg dat het gezin een bodemloos vat was. In haar kritische blik op de vrouw binnen het gezin, valt vooral een zakelijke in plaats van een sociale invalshoek te zien. Dit komt overeen met haar pragmatische kijk op zaken, zoals in hoofdstuk 1 bleek.⁸¹

Van links naar rechts: Tweede Kamerleden Rie Lips-Odinot, Jeanette ten Broeke Hoekstra en Frits van de Wetering.
Bron: www.parlement.com

Er was één specifiek debat waarin Klompé op gevatte en humoristische wijze haar vrouwelijkheid liet spreken ten behoeve van het vrouwelijk belang. Dit was op 13 november 1959 tijdens het debat ter vaststelling van de rijksbegroting voor het departement van Maatschappelijk Werk plaats. Frits Van de Wetering van de Christelijk Historische Uni (CHU), maakte in zijn redevoering bezwaar tegen ‘al die vrouwencomités’. Van de Wetering zei dat hij de gevolgen van vrijetijdsbesteding van vrouwen vaak heeft ervaren en hoewel het hartelijk begon, het over het algemeen eindigde in ruzie. Klompé onderbrak hem door Van de Wetering erop te attenderen dat die tegen een vrouwelijke minister sprak.

⁷⁸ HTK, 1956-1957, 14 november 1956, 3041-3057.

⁷⁹ HTK, 1958-1959, 19 november 1958, 3349-3404, aldaar 3381

⁸⁰ A. Dercksen en L. Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970* (Amsterdam 1987) 81-89.

⁸¹ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 128-131.

Van de Wetering grapte terug dat hij ook niet wist hoe deze vrouwelijke minister straks tegen hem zou spreken, waarop Klompé zei dat hij maar tegen de mannelijke voorzitter moest spreken. De Wetering vlakke zijn standpunt vervolgens wat af en stelde dat er soms wat te veel bemoeizucht is door vrouwen. Klompé vroeg vervolgens aan De Wetering waarom deze bemoeizucht werd gebonden aan de vrouw en niet aan de man.

Voorzitter Kortenhorst wilde Van de Wetering graag extra tijd geven om deze vraag te beantwoorden, maar Van de Wetering liet dit na. Het was één van de zeldzame momenten in de Kamerdebatten waarin Klompé haar vrouw-zijn gebruikte.⁸² In de korte interruptie met Van de Wetering verdedigde Klompé weliswaar geen concreet vrouwelijk belang, maar kwam ze wel op voor de vrouw in haar algemenere aard. In een eerder debat stelde Frits Daams dat zijn vraag niet beantwoord was door Klompé, omdat hij het ‘op de man af’ had gevraagd en niet ‘op de vrouw af’. Klompé ging hier destijds niet op in.⁸³ Dat ze dit daarna bij De Wetering wel deed laat zien dat Klompé niet zomaar vrouwonvriendelijke grapjes aan haar voorbij liet gaan. Klompé grapte overigens zelf in een ander debat weer over haar inmiddels nog maar beperkte huisvrouwelijk capaciteiten.⁸⁴ Het laat ook wederom de bravoure van Klompé tijdens de debatten zien, iets wat De Waal tijdens haar debatten eigenlijk niet deed.

Over het algemeen had substantiële representatie bij Klompé de overhand. Daarnaast zei Klompé in debatten meermaals expliciet te zullen handelen in het algemeen belang en ze wilde ook niet meer aandacht geven aan het gespecialiseerd maatschappelijk werk dan aan het algemeen maatschappelijk werk.⁸⁵ Wel benoemde Klompé bij de opsomming van organisaties die ergens bij betrokken waren ook consequent de vrouwenorganisaties, zonder hier dan dieper op in te gaan. Het is opvallend dat Klompé die als minister van Maatschappelijk Werk aantrad nadat de motie-Tendeloo was aangenomen, zo weinig opkwam voor de vrouw met betrekking tot maatschappelijk werk. De verklaring hiervoor kan zijn dat ze vrouwen niet als een aparte groep wilde behandelen. Daarnaast kwam haar aanpak ook overeen met haar pragmatische en antifeministische kijk zoals bleek in hoofdstuk 1. Er waren tijdens de Kamerdebatten van Klompé – in tegenstelling tot in Celis haar onderzoek – geen duidelijke voorbeelden waaruit bleek dat Klompé gebruik maakte van specifieke informatiebronnen en expertise met betrekking tot de vrouw.⁸⁶ Nog iets meer als bij Anna de Waal, lag Marga Klompés focus op substantiële representatie ten behoeve van haar ministerie en niet op descriptieve representatie ten behoeve van de vrouw.

---

⁸² HTK, 1958-1959, 13 november 1958, 3291-3322

⁸³ HTK, 1957-1958, 20 november 1957, 3189-3212, aldaar 3207.

⁸⁴ HTK, 1956-1957, 14 november 1956, 3041-3057, aldaar 3055.

⁸⁵ HTK, 1956-1957, 15 november 1957, 3059-3100.

⁸⁶ K. Celis, *Het belang van politieke aanwezigheid*, 21.

Hoofdstuk 3: Een wereld van verschil

In dit hoofdstuk zal er antwoord worden gegeven op de volgende deelvraag: *in hoeverre was er sprake van symbolische representatie door Anna de Waal en Marga Klompé in de geschreven media tijdens hun eerste periode als bewindsvrouw?* Voor symbolische representatie zouden De Waal en Klompé een rolmodel zijn en een gevoel van eerlijke en effectieve representatie geven. Kijkend naar de berichtgeving in de media was het verschil in media-aandacht tussen beide vrouwen zeer groot. Waar er voor De Waal in de media eigenlijk nauwelijks tot geen aandacht was voor haar aantreden, functioneren en aftreden was die voor Klompé juist in overvloed. Door de beperkte berichtgeving over de Waal is het lastig om op basis van een paar artikelen te bepalen of zij als rolmodel werd gezien. Haar symbolische representatie bij vrouwen in de samenleving was waarschijnlijk niet groot, omdat deze nauwelijks iets over haar konden lezen. Omdat dit bij Klompé wel het geval was en er ook overwegend lovend over haar werd geschreven, was haar symbolische representatie waarschijnlijk een stuk hoger. Hoewel ze er zelf voor waakte om niet te vrouwelijk over te komen, werd ze in de geschreven media wel degelijk als rolmodel voor de vrouw beschreven.

Anna de Waal: Nederlands geruisloze eerste bewindsvrouw

Voor het aantreden van De Waal was nagenoeg geen aandacht in de geschreven media. Door de watersnoodramp van 1953 haalde het aantreden van Nederlands eerste vrouwelijke staatssecretaris niet de landelijke kranten.⁸⁷ In totaal zijn er in de krantendatabase van Delpher maar zestien krantenartikelen – waarvan elf landelijk – waarin er over Anna de Waal werd geschreven tijdens haar periode als bewindsvrouw. Door deze beperkte berichtgeving was het lastig om een groot bereik te krijgen en vrouwen in het land een gevoel van symbolische representatie te geven.

Meer dan een maand na De Waals aanstelling kwam eerst de *Java-bode* en ruim een week later *de Locomotief* – beide handels- en advertentiebladen voor Nederlands-Indië – met hetzelfde artikel. In dit artikel werd gesteld dat haar aanstelling een groot triomf was voor het Nederlands feminisme. Volgens het artikel was het gebrek aan een goede man niet de reden voor De Waals aanstelling, maar werd er hiermee toegeven aan het streven om een vrouw de plek te geven waar zij aanspraak op meende te maken. Verder werd er in het artikel gerefereerd naar De Waals eerste interview waarin ze sprak van een nieuwe fase in de emancipatie van de vrouw. In het artikel werd ook afgevraagd of de vroeger zwakkere sekse niet teveel hooi op haar vork nam aangaande de emancipatie. Omdat de emancipatie niet alleen om de ongehuwde vrouw, maar ook om de gehuwde vrouw en de huisvrouw ging, rees in het artikel de vraag of er wel genoeg tijd over was naast het huishouden. Volgens het artikel ging dit probleem voor De Waal niet op, omdat ze ongehuwd was en met een andere ongehuwde academische vrouw samen leefde.⁸⁸ Dit artikel schetste het beeld dat de aanstelling van Nederlands eerste vrouwelijke staatssecretaris al een doel op zich was voor de emancipatie van de vrouw en niet zozeer een middel hiervoor.

---

⁸⁷ P. Van der Steen, *De ongehoorde helft: de eerste vrouwen op het politiek pluche* (Nijmegen 2019) 93-94.

⁸⁸ *Java-bode*, *Dr. De Waal* (11-03-1953); *De locomotief*, *Grootste triomf* (19-03-1953).

Met betrekking tot de symbolische representatie voor de vrouw lijkt De Waal middels dit artikel vooral een rolmodel voor ongehuwde vrouwen met politieke ambities. Het artikel stelde weliswaar dat De Waals aanstelling niet bij gebrek aan een goede man was, maar plaatste wel vraagtekens bij de emancipatie van de gehuwde vrouw. Dit artikel verscheen nog voor de motie-Tendeloo, toen gehuwde vrouwen overgeleverd waren aan het huishouden. Beide kranten werden alleen in Nederlands-Indië uitgegeven, dus zou het voor haar symbolische representatie in Nederland niet veel hebben bijgedragen.

Het katholieke dagblad *De Tijd* was de eerste landelijke krant in Nederland die aandacht schonk aan De Waal sinds haar aantreden als staatssecretaris. Dit ging echter over haar bezigheden bij het Katholiek Vrouwendispuut en er werd slecht in een bijzin aandacht geschonken aan haar functie als bewindsvrouw.⁸⁹ Ditzelfde was het geval in drie andere artikelen van *De Tijd*, waarin slechts geschreven werd over de aanwezigheid van De Waal op bijvoorbeeld een meisjesonderwijsdag georganiseerd door de Katholieke Vrouwenbeweging.⁹⁰ De oorzaak hiervoor kan zijn dat *De Tijd* vooral aandacht had voor dingen aangaande de katholieke wereld en minder voor de actuele politiek. Toch blijft het opmerkelijk dat *De Tijd* niet stil stond bij de aanstelling van een prominente katholieke vrouw als eerste vrouwelijke staatssecretaris.

De Tijd schreef wel een artikel over De Waal op 24 november 1956, naar aanleiding van haar aanstaand vertrek als staatssecretaris en het aantreden van Marga Klompé als Nederlands eerste vrouwelijke minister. In het artikel voorzien van foto (zie linksonder) met de titel: *Warm hart voor de vrouw*, werd geschreven dat

dr. Anna de Waal

De Waal zich na haar functie weer wilde gaan focussen op geografie, sociologie en het zoeken naar richtlijnen waarlangs de vrouwenbeweging zich kon evolueren. De emancipatie was er volgens het artikel, want er was een vrouwelijke staatssecretaris en daarmee had de vrouw de medeverantwoordelijkheid geaccepteerd. Hieruit blijkt vooral De Waals pioniersrol voor andere vrouwen met politieke ambities. De Waal die werd omschreven als een vrouw met een aanstekelijk enthousiasme, stelde in het artikel dat de gehuwde vrouw zich onherroepelijk ging inburgeren op de arbeidsmarkt. Als katholieke krant stond *De Tijd* vooral stil bij haar verrichtingen voor het Katholiek Vrouwendispuut, met als persoonlijk hoogtepunt het aanvaarden van een hoge post in het openbaar bestuursapparaat. Ook werd er stil gestaan bij andere katholieke vrouwen – waaronder Marga Klompé – die

Bron: De Tijd, Warm hart voor de vrouw, (24-11-1956). vanuit het dispuut op hoge posten zijn geëindigd.

⁸⁹ *De Tijd*, Vrouwendispuut bespreekt probleem de coeducatie (08-06-1953).

⁹⁰ *De Tijd*, Meisjesonderwijs (14-09-1953).

Het artikel beschreef Anna de Waal als volgt met betrekking tot de emancipatie van de vrouw: ‘Anna de Waal met haar scherp verstand en haar wetenschappelijke gerichtheid, die samengaat met een warm aanvoelen van de levensrealiteit, heeft door haar weloverwogen en gefundeerd oordeel reeds veel bijgedragen tot een juiste meningsvorming waar het gaat om de positie of de toekomstige positie van de vrouw’.⁹¹ Uit deze beschrijving blijkt de belangrijke rol die De Waal had voor emancipatie van de vrouw. De beschrijving zal daarmee ook zeker bij hebben gedragen aan de symbolische representatie van De Waal, omdat ze als een intelligente en doordachte vrouw werd beschreven.

In het eind van het artikel werd gesteld dat de opvoeding van het meisje – de volgende generatie vrouw – haar volle aandacht had gekregen. Hierin werd De Waal ook positief beoordeeld op haar werk als staatssecretaris met betrekking tot de vrouw. Dat de opvoeding van het meisje haar volle aandacht kreeg, komt ook overeen met haar redevoeringen in de debatten zoals bleek in hoofdstuk 2. Volgens het artikel weten degenen die De Waal kennen, dat het haar toevertrouwd is om vrouwen te helpen hun tijd beter te begrijpen. De beeldvorming omtrent De Waal in *De Tijd* was positief en dit artikel lijkt los te staan van haar katholiek zijn. De focus lag namelijk op haar bijdrage aan de nieuwe generatie vrouw, een ontwikkeling waar katholieken in de jaren '50 juist conservatief in waren.⁹² Haar verrichtingen voor de nieuwe generatie vrouw, gaf deze groep waarschijnlijk een gevoel van eerlijk en effectieve representatie.

Naast het katholieke *De Tijd* schreef alleen het van origine sociaaldemocratische *Parool* een artikel over De Waal. In het artikel met de titel: *Vrouwelijke bewindsman* werd beschreven dat minister Jo Cals liet doorschemeren welke belangrijke rol De Waal had bij de onderwijsnota's. De Waal trad volgens het artikel meer naar voren, wat door diverse redenen nog niet eerder mogelijk was. De Watersnoodramp werd aangehaald als oorzaak voor de beperkte aandacht voor haar aanstelling, maar ook dat ze niet opdringerig was. Verder beschreef het artikel De Waal als een Culemborgse apothekersdochter met praktische ervaring in het openbare, christelijke en katholieke onderwijs als leerling en als lerares. Door haar achtergrond als lerares, zou De Waal ook zeker bij andere leraressen een gevoel van symbolische representatie kunnen opwekken. Het artikel beschreef dat De Waal wist dat de positie van de vrouw destijds omstreden was, zeker ook door haar harde werk ten behoeve van de gehuwde onderwijzers die binnen het KVP nog steeds niet volledig was geaccepteerd. De Waals werk voor gehuwde onderwijzers zal ook hebben bijgedragen aan haar symbolische representatie voor deze groep, maar ook dit kwam nauwelijks terug in de geschreven media.

Ondanks De Waals bekering tot het rooms-katholicisme, werd haar in het artikel geen fanatisme toebedeeld zoals bij andere bekeerlingen soms het geval was. In het katholieke *De Tijd* was haar geloof vanzelfsprekend en werd dit niet benoemd, maar in *Het Parool* wat een andere invalshoek had gebeurde dit wel. Het werd echter niet als negatief beschreven. Haar vertogen werden in het artikel koel en zakelijk genoemd, maar door haar brillenglazen heen viel ook een vriendelijke humor te zien.⁹³

---

⁹¹ *De Tijd*, *Warm hart voor de vrouw* (24-11-1956).

⁹² M. Leijenaar, K. Niemoller, *Vrouwen in politiek partijen* (1985), 178-190.

⁹³ *Het Parool*, *Vrouwelijke bewindsman* (26-04-1995).

Hoewel er in de geschreven media een positief beeld werd geschetst van De Waal, lag haar bereik nagenoeg alleen bij de katholieke lezer van *De Tijd*. Dit zou kunnen betekenen dat er bij de katholieke vrouw het meest sprake was van symbolische representatie, maar ook *De Tijd* schreef nauwelijks over De Waal als persoon. Het ging in de artikelen met name over haar aanwezigheid op een evenement of bijeenkomst. Dit is in tegenspraak met de bevindingen van Den Hartog die stelde dat er juist veel media aandacht was voor De Waal.⁹⁴ Op basis van de zeer beperkte berichtgeving in de geschreven media zal de symbolische representatie van Anna de Waal bij het grote publiek niet hoog zijn geweest. Via haar eigen kanalen zoals de verschillende vrouwenbewegingen waar in zij actief was, het onderwijs of middels het geven van toespraken en lezingen was het wel mogelijk dat er bij een kleinere gerichte groep sprake was van symbolische representatie. Uit de artikelen bleek ook dat De Waal meer als pionier voor de vrouwenemancipatie werd beschreven, dan als een rolmodel voor de vrouw. De Waal was als eerste vrouwelijke bewindspersoon ook een pionier en maakte hiermee geruisloos de weg vrij voor nieuwe vrouwen als bewindspersoon zoals Marga Klompé.

Marga Klompé: Alleen haar bestaan maakte al een verschil

In tegenstelling tot De Waal, was er voor Klompé wel veel aandacht voor haar aantreden en functioneren. In totaal waren er 321 landelijke krantenberichten waarin erover Klompé werd geschreven tijdens haar eerste bewindperiode. Het gros van deze berichten gingen net als bij De Waal over activiteiten of bijeenkomsten waarbij Klompé aanwezig was. De meeste andere berichten over Klompé gingen over haar bezigheden met betrekking tot de Hongaarse vluchtelingen – die kwamen door de Hongaarse opstand in 1956 – en over haar activiteiten in de Tweede Kamer.

De Telegraaf, *De Volkskrant*, *De Tijd* en het *Algemeen Dagblad* schreven allen een artikel over het aantreden van Klompé op 13 oktober 1956. *De Telegraaf* omschreef haar met de bijnaam die ze in Straatsburg kringen kreeg: *Bruid van Messina*. In Straatsburg nam zij voor langere tijd deel aan de Raadgevende Vergadering van de Raad van Europa.⁹⁵ Het van oorsprong rooms-katholieke *De Volkskrant* noemde haar een excellente vrouw en omschreef haar aantreden als een zonnige dag na een natte kwakkelzomer. In het artikel werd beschreven dat alleen Premier Drees dezelfde mate van populariteit kon worden toebedeeld als Klompé, iets wat kan duiden op een hoge mate van symbolische representatie. Verder stelde het artikel dat Klompé een echte ‘vrouw van de wereld’ was door haar mondiale activiteiten.⁹⁶ *De Tijd* zette Klompé met foto (zie volgende pagina) op de voorpagina en refereerde naar de bloemen die bij Klompés plek lagen. Het artikel benoemde dat haar overgang naar de politiek een natuurlijke zaak was en ze werd beschreven als een energiek en onverschrokken Kamerlid. Het aan Klompé toevertrouwde departement was volgens het artikel de bekroning op haar politieke werk.⁹⁷ In het *Algemeen Dagblad* werd er niet zozeer over Klompé geschreven, maar meer hoe ze werd verwelkomd als Nederlands eerste vrouwelijke minister.⁹⁸

---

⁹⁴ M. Borkus, T. Den Hartog, H. Lakmaker, A. Van Oostrom, D. Stam, *Vrouwenstemmen: 100 jaar vrouwenbelangen 75 jaar vrouwenkiesrecht*, (Zutphen 1995) 140-143.

⁹⁵ *De Telegraaf*, *Bruid van Messina* (13-10-1956).

⁹⁶ *De Volkskrant*, *Excellente vrouw* (33-10-1956).

⁹⁷ *De Tijd*, *Dr. Marga Klompé: Idealisme gepaard aan intelligentie: Overgang naar de politiek een natuurlijke zaak*, (13-10-1956).

⁹⁸ *Algemeen Dagblad*, *Minister Klompé in functie* (13-10-1956).

Bron: *De Tijd*, Dr. Marga Klompé: *Idealisme gepaard aan intelligentie*, (13-10-1956).

Watersnoodramp in 1953 rond het aantreden van De Waal, kan het ook komen doordat een minister meer aanzien heeft dan een staatssecretaris. Daarnaast was Klompé al acht jaar kamerlid voor haar aanstelling en de enige vrouw in de Raad van Europa en de Europese Gemeenschap van Kolen en Staal. Hierdoor had ze ook in de media al veel meer aandacht verworven dan De Waal.⁹⁹

Kort na Klompés aanstelling kwam kinderboekenschrijfster Harrier Laurey met een artikel op een aparte pagina voor de vrouw en haar werk in *De Volkskrant*. Zij omschreef Klompé als de belichaming van de emancipatie en noemde haar het stralende en hartverwikkende bewijs dat de strijd voor de emancipatie van de vrouw voorbij was. Omdat Klompé was geaccepteerd in haar functie konden vrouwen zich weer gaan richten op het vrouw zijn volgens Laurey. Deze beschrijving van Laurey is typerend voor de beeldvorming over Klompé en de rol die Klompé speelde voor de emancipatie van de vrouw. Klompé hoefde niet de vrouw uit te dragen om deze te representeren, juist haar aanwezigheid als minister en de acceptatie van de politici en de media maakte haar het perfecte rolmodel.

Laurey omschreef Klompé in het artikel als een vrouw die in alle facetten van het gewone leven een vanzelfsprekende indruk maakte en met haar uiterlijk op innemende wijze bijdroeg aan de fleur van verlevendiging in haar omgeving.¹⁰⁰ Laureys artikel dat gericht was op de vrouwelijke lezer zal zeker hebben bijgedragen aan de symbolische representatie van Klompé onder vrouwen, omdat ze als rolmodel voor de vrouwenemancipatie werd omschreven. Toch lijkt Laureys feministische beeld niet helemaal overeen te komen met de manier waarop Klompé zelf dacht over de emancipatie van de vrouw zoals bleek in hoofdstuk 1 en een uitspraak van Klompé in *De Telegraaf*.

⁹⁹ J. Bosmans, *Klompé Margaretha Albertina Maria*.

¹⁰⁰ H. Laurey, 'Lauweren', *De Volkskrant* (11-02-2021).

De Telegraaf kwam namelijk een dag eerder op 16 oktober 1956 met een verslag waarin Klompé voor het eerst de pers te woord stond. Klompé werd gevraagd of zij als bewindsvrouw in het bijzonder voor seksegenote zal opkomen en of ze haar functie niet als een specifieke vrouwelijke taak ging zien. Klompé reageerde hierop als volgt: 'De belangen van de vrouw dienen bij voorkeur door een man te worden behartigd, ik vind dat een kwestie van ridderlijkheid. Maar maatschappelijke problemen in het algemeen kunnen evengoed door een vrouw als door een man ter hand worden genomen. '.

De aan haar gestelde vraag en haar reactie slaan direct terug op de tweede deelvraag in dit onderzoek. Klompé stelde in haar reactie niet alleen dat ze in haar functie niet van plan was om extra op te komen voor de vrouw, maar ook dat de belangen van de vrouw beter kunnen worden vertegenwoordigd door de man. In hoofdstuk 2 bleek dat Klompé zich grotendeels aan dit plan hield. Dit artikel in *De Telegraaf* kon in tegenstelling tot het artikel van Laurey juist lijden tot minder symbolische representatie. Voor vrouwen in de samenleving die streefden naar gelijke rechten tussen man en vrouw, zou een dergelijke uitspraak niet hebben bijgedragen aan een gevoel van eerlijke en effectieve representatie.¹⁰¹

Naast Laurey schreef er ook een ander vrouw positief over Klompé in de krant. Rita Beukman schreef in het *Algemeen Dagblad* een jaar na het aantreden van Klompé op 31 december 1957 een artikel over zeven vrouwen, waaronder Klompé. Volgens Beukmans was Klompé de juiste vrouw op de juiste plek en had ze haar belangrijke rol in de Raad van Europa niet voor niks opgegeven. Beukmans stelde dat Klompé herhaaldelijk op een vrouwelijke manier haar belangstelling toonde voor de mens in moeilijke omstandigheden.¹⁰²

In een ander artikel in het *Algemeen Dagblad* schreef Beukman dat de vrouw, vrouw moest blijven in de politiek. Zij refereerde hiermee naar een uitspraak die Klompé op een internationaal congres van academisch gevormde vrouwen in Helsinki had gedaan. Deze uitspraak van Klompé is opvallend, omdat in hoofdstuk 1 bleek dat Klompé het uitdragen van het vrouw-zijn geen politiek hanteerbare taak vond. Klompé ondervond dat het uitdragen van het vrouw-zijn haar belemmerde in haar werk, omdat ze hierdoor niet altijd op een gelijke manier behandeld werd. Ze vond echter wel dat het denken van de vrouw een goede aanvulling was op die van de man en hiervoor moest de vrouw wel als een vrouw blijven denken.¹⁰³ Klompé maakte hiermee onderscheid tussen het uitdragen van de vrouw en het zijn van de vrouw in de politiek. In het artikel werd ook geschreven dat Klompé de aanwezige vrouwen op het hart drukte, dat ze zich niet volledig moesten aanpassen aan de mannelijke denkmethode.¹⁰⁴

Het niet uitdragen van het vrouw-zijn zou haar symbolische representatie bij vrouwen kunnen beperken, maar in de berichtgeving over Klompé werd ze altijd wel als vrouw beschreven. Daarnaast trad Klompé hierop als rolmodel voor vrouwen met politieke ambities en werd dit in de berichtgeving door de geschreven media overgenomen.

---

¹⁰¹ De Telegraaf, „Man moet belangen van vrouw behartigen’’: Minister Kompé in spervuur van vragen (16-10-1956).

¹⁰² R. Beuckman, 'Zevenmaal het oude haar', *Algemeen Dagblad* (31-12-1957).

¹⁰³ M. Aerts, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie*, 34-37.

¹⁰⁴ R. Beukman, Vrouw moet vrouw blijven – ook in de politiek, *Algemeen Dagblad* (19-09-1959).

In hoofdstuk 1 en 2 bleek ook dat Klompé opkwam voor de ongehuwde vrouw. Een voorbeeld hiervan was een artikel dat stond in het staat- en letterkundig nieuwsblad *Het Vaderland*, dat schreef over Klompés toespraak op Wereldvrijgezellendag. Klompé sprak daar honderden vrouwelijke en mannelijke vrijgezellen toe als enige vrijgezel in de regering. Ze benoemde dat de vrijgezel volwaardig lid was van de maatschappij en juist een positieve functie had om te vervullen. Zo konden vrijgezellen volgens Klompé makkelijker contacten leggen en hadden ze meer vrije tijd om zich ten dienste van de gemeenschap te stellen. Naast de groep vrijgezellen die door Klompé werden toegesproken, zouden ook de vrijgezelle lezers van dit artikel een gevoel van symbolische representatie kunnen krijgen door dergelijke uitspraken van Klompé. Door haarzelf ook te presenteren als vrijgezel in de regering, kon ze een gevoel van eerlijke en effectieve representatie geven aan de vrijgezel in de samenleving.¹⁰⁵.

Klompés pragmatisme leek haar niet in de weg te staan en afgaande op de berichtgeving in de geschreven media was er zeker sprake van symbolische representatie. Haar symbolische representatie kreeg vooral gestalte doordat ze als vrouw in een hoge positie als gelijke met de man werd gezien. Dit was ook haar streven en hiervoor droeg zij het vrouw-zijn zelf niet uit. Marga Klompés vrouwelijkheid werd echter wel benoemd in de geschreven media, waardoor ze alleen door haar bestaan en prestaties al een rolmodel voor de vrouw was.

---

¹⁰⁵ Het vaderland, „Vrijgezel is volwaardig lid van maatschappij”: *Van elke twaalf Hagenaars is er een ongehuwd* (08-05-1996).

Conclusie

Om tot een antwoord op de hoofdvraag te komen zullen eerst de drie deelvragen nog eens voorbij komen. Allereerst, *hoe dachten Anna de Waal en Marga Klompé over de representatie van de vrouw en het opkomen voor vrouwenbelangen?* In het antwoord op deze vraag waren de verschillen tussen De Waal en Klompé duidelijk het kleinst. Door hun soortgelijke achtergrond als docent, lid van het KVP en hun prominente positie binnen het Katholieke Vrouwendispuut kwam hun gedachtegoed op veel vlakken overéén. Beide vrouwen streefden naar gelijkwaardigheid tussen man en vrouw, maar schaarden zich ook achter het katholieke standpunt dat man en vrouw niet gelijk waren. De Waal en Klompé vonden daarnaast dat vrouwen zichzelf niet als een aparte groep moesten gaan zien en daarom vonden ze het vertegenwoordigen van vrouwenbelangen ook in strijd met hun visie op de emancipatie van de vrouw. De Waal sprak zich in haar redevoeringen bij het dispuut meer uit over de emancipatie van de vrouw dan Klompé. Het was volgens De Waal belangrijk dat de vrouw op gelijke voet met de man haar politieke taak kon uitvoeren ten behoeve van het algemeen belang (substantiële representatie). Klompé was hier iets behoudender in en waakte er ook meer dan De Waal voor dat ze niet te vrouwelijk over zou komen. Klompé had hiermee een meer pragmatische kijk op de representatie van de vrouw, waar De Waal meer een idealistische kijk had.

Van welke vorm van politieke representatie was er sprake bij Anna de Waal en Marga Klompé in de Tweede Kamer gedurende hun periode als bewindsvrouw? Wat opviel in de Kamerdebatten is dat De Waal en met name Klompé, het grotendeels nalieten uit zichzelf met vrouwenbelangen te komen. Hoewel dit redelijk in overeenstemming is met het antwoord op de eerste deelvraag, doorbraken De Waal en Klompé hier beide de trend dat vrouwen in de jaren '50 vooral voor het vrouwelijk belang opkwamen. Dit lag grotendeels aan het feit dat beide vrouwen door hun functie een ministerie vertegenwoordigden en daarmee geen volksvertegenwoordiger waren. Het waren namelijk bijna altijd de vrouwelijke volksvertegenwoordigers die zaken aangaande vrouwenbelangen aankaartten bij De Waal en Klompé en hun daarmee tot descriptieve representatie dwongen. Hieraan viel ook op dat beide vrouwen, maar vooral Klompé, soms vragen en opmerkingen aangaande vrouwenbelangen ontweken. De oorzaak lijkt te zijn dat beide vrouwen de man en vrouw als gelijke wilden behandelen en het daarom liever niet of specifieke vrouwenbelangen wilden hebben. Bij beide vrouwen had substantiële representatie (handelingen in het belang van andere groepen in de samenleving) de overhand ten opzichte van descriptieve representatie (het representeren van de groep waartoe je behoort).

In hoeverre was er sprake van symbolische representatie door Anna de Waal en Marga Klompé in de geschreven media tijdens hun eerste periode als bewindsvrouw? In het antwoord op deze vraag zat een groot verschil tussen beide vrouwen. Voor De Waal was er namelijk nauwelijks aandacht in de media, terwijl deze bij Klompé juist in overvloed was. Hierdoor is het aannemelijk dat Klompé een veel hogere mate van symbolische representatie heeft gehad, omdat zij een veel groter bereik had als De Waal. Er werd over beide vrouwen grotendeels positief geschreven, maar er waren wel duidelijke inhoudelijke verschillen.

Zo werd in de berichtgeving in de media De Waal vooral als pionier voor de vrouwenemancipatie beschreven en Klompé als bevestiging voor de emancipatie van de vrouw. De Waal was min of meer de geruisloze eerste bewindsvrouw van Nederland en Klompé het ongewilde rolmodel voor vrouwen. Dit wil in het geval van Klompé niet zeggen dat zij geen rolmodel wilde zijn, maar zij deed altijd erg haar best om niet te vrouwelijk over te komen. Desalniettemin was alleen haar bestaan en het feit dat ze door alle mannelijke politici werd geaccepteerd, voor de media al reden genoeg om haar op het schild te hijsen.

Met het beantwoorden van de deelvragen rest nog het antwoord op de hoofvraag die centraal stond in dit onderzoek: *welke bijdrage leverden Anna de Waal en Marga Klompé aan de representatie van de vrouw in de Tweede Kamer en in de geschreven media gedurende hun periode als bewindsvrouw?* Naast dat De Waal en Klompé Nederlands eerste vrouwelijke staatssecretaris en minister waren, doorbraken zij ook als eerste de trend dat vrouwen in de jaren '50 vooral voor het vrouwelijk belang opkwamen. Dit kwam grotendeels door hun functie, waarbij ze vooral handelden in het algemeen belang en het belang van andere groepen in de samenleving. Hun belangrijke bijdrage aan de representatie van de vrouw lag met name in het feit dat beide vrouwen een functie als bewindspersoon kregen en hierin ook geaccepteerd werden. Het bereiken van deze functie en het op een goede manier voltooien ervan, was meer een doel dan een middel voor de representatie van de vrouw. Bij het onderzoeken van de bijdrage door vrouwen in de politiek aan de representatie van vrouwen in de jaren '50, is het goed om De Waal en Klompé samen te analyseren. Beide vrouwen waren nauw met elkaar verbonden maar toch ook vrij verschillend. De Waal was meer een idealist en stelde zich wat nederiger op dan Klompé, die iets meer bravoure had en pragmatistisch te werk ging. Er lijkt een soort blinde vlek in de wetenschap en in de media voor Anna De Waal, terwijl dit bij Marga Klompé juist andersom is. Toch zou je kunnen stellen dat in het succes van Klompé ook een belangrijke plek was weggelegd voor Anna De Waal en andersom. Waar het voor Klompé mogelijk makkelijker was om minister te worden omdat De Waal al staatssecretaris was geweest, was het voor De Waal mogelijk makkelijker om de politiek in te gaan door het door Klompé opgerichte Katholieke Vrouwendispuut als springplank te gebruiken.

Beide vrouwen hebben op hun eigen manier een grote bijdrage geleverd aan de representatie van de vrouw in de jaren '50 en aan de emancipatie van de vrouw in de jaren daarna. Klompés bijdrage hieraan in haar eerste bewindperiode lijkt groter dan die van De Waal, maar dit is voor een deel ook te wijten aan de mediahype om haar persoon heen. Dit is overgenomen in de wetenschap en geeft daarmee ook ruimte om meer onderzoek naar Anna de Waal te doen.

De bevindingen in dit onderzoek kunnen hiervoor een eerste stap zijn. Daarnaast geeft dit onderzoek een nieuwe invalshoek met betrekking tot het behartigen van vrouwenbelangen door vrouwen in de jaren '50. Door te kijken naar bewindspersonen is er een andere uitkomst dan in de onderzoeken van Leyenaar en Celis. In dit onderzoek – net als in de onderzoeken van Leyenaar en Celis – bleek dat het vooral vrouwelijke Kamerleden waren die opkwamen voor vrouwenbelangen.

Dit was echter niet het geval bij De Waal en Klompé die als bewindsvrouwen juist veel meer in algemeen belang en het belang van andere groepen in de samenleving handelden.¹⁰⁶ De bevindingen in dit onderzoek bevestigen ook de overlap tussen descriptieve representatie en substantiële zoals werd gesteld door Danielsen en anderen.¹⁰⁷ Verder blijkt uit dit onderzoek een andere observatie van de hoeveelheid media-aandacht die De Waal had als in het onderzoek van Den Hartog.¹⁰⁸

Als aanbevelingen voor vervolg onderzoek ligt er zoals eerder genoemd nog een hoop ruimte voor onderzoek naar Anna De Waal. Hoewel er op gebied van media niet veel over haar is te vinden en ze politiek ook een stuk minder lang actief was als Klompé, is haar idealisme interessant om meer uit te diepen middels zoeken in de archieven van vrouwenorganisaties waarin zij actief was. Met betrekking tot Marga Klompé kan vervolgonderzoek ook nog gaan kijken naar representatie tijdens Klompés latere periodes als minister. In meer brede zin zou men een onderzoek als deze ook kunnen toepassen op latere bewindsvrouwen om een ontwikkeling te herkennen, of bewindsvrouwen in andere landen om de situatie tussen verschillende landen te analyseren.

---

¹⁰⁶ M. Leijenaar, *De geschade heerlijkheid*, 191-193; K. Celis, *Het belang van politieke aanwezigheid*, 21.

¹⁰⁷ H. Danielsen et al., *Gendered Citizenship and the Politics of Representation*, 2-5.

¹⁰⁸ M. Borkus, T. Den Hartog, H. Lakmaker, A. Van Oostrom, D. Stam, *Vrouwenstemmen: 100 jaar vrouwenbelangen 75 jaar vrouwenkiesrecht*, (Zutphen 1995) 140-143.

Bibliografie

Secundaire literatuur:

Aaldering, Loes en Daphne Van der Pas, 'Political Leadership in the Media: Gender Bias in Leader Stereotypes during Campaign and Routine Times' *British Journal of Political Science* 50:3 (2018) 911-931.

Aerts, Mieke, *De politiek van de katholieke vrouwenemancipatie: van Marga Klompé tot Jacqueline Hillen* (Amsterdam 1994)

Borkus, Marja, Thea Den Hartog, Henriette Lakmaker, Anja Van Oostrom, Dinike Stam, *Vrouwenstemmen: 100 jaar vrouwenbelangen 75 jaar vrouwenkiesrecht*, (Zutphen 1995).

Bosch, Mineke 'Worstelen met gender en de biografie: een themarecensie', *Low Countries Historical Review* 127:3 (2012) 50-67
Celis, Karen, *Het belang van politieke aanwezigheid: descriptieve en substantiële vertegenwoordiging van vrouwen*, (2004).

Danielsen, Hilde, Kari Jegerstedt, Ragnhild L. Muriaas, Brita. Ytre-Arne, *Gendered Citizenship and the Politics of Representation* (Bergen 2016).

De Jong, Danielle, 'Media-imago's: stijldans of schijnbeeld? Een vergelijking tussen de berichtgeving over Marga Klompé en Hanja Maij-Weggen' in: C. Duyvis en A. Vermeiden eds., *Vrouwelijke politici in de media* (Leiden 1993).

Dercksen, Adrienne en Loes Verplanke, *Geschiedenis van de onmaatschappelijkheidsbestrijding in Nederland 1914-1970* (Amsterdam 1987)

Gieles-Colenbrander, Henriette, René Schreuder, *Vrouwen in beweging: van kiesrecht naar roldoorbreking*. ('s-Hertogenbosch 1989).

Leyenaar, Monique, *De geschade heerlijkheid: politiek gedrag van vrouwen en mannen in Nederland, 1919-1988*. ('s-Gravenhage 1989).

Leyenaar, Monique, *Political Empowerment of Women: The Netherlands and Other Countries* (Dordrecht 2004).

Leyenaar, Monique, *Hare excellentie: 60 jaar vrouwelijke ministers in Nederland*, (Leeuwarden 2016).

Leyenaar, Monique, Jantine Oldersma, Kees Niemöller, *De hoogste tijd: een eeuw vrouwenkiesrecht* (Amsterdam 2019).

Outsboorn, Joyce, 'Half werk. Vrouwenbeweging, emancipatie en politiek in Nederland 1950-1990', *Leidschrift* 17:2 (2012).

Pitkin, Hannah F., *The Concept Representation* (New York 1969).

Schokking, Jacqueline, *De vrouw in de Nederlandse politiek: emancipatie tot actief burgerschap* *Schokking*, (Assen 1958).

Van Baalen, Carla, Anne Bos, Jan Willem Brouwer, Peter van Griensven, Peter van der Heiden, Marieke Hellevoort, Johan van Merriënboer, Jacco Pekelder en Jan Ramaker, *Het Kabinet-Drees III: Barsten in de brede basis*, red. Carla Van Baalen & Jan Ramakers (Den Haag 2001)

Van Baalen, Carla, *Suze Groeneweg en Carry Pothuis-Smit: De eerste vrouwen in de Staten-Generaal*, (2019).

Van der Steen, Paul, *De ongehoorde helft: de eerste vrouwen op het politiek pluche*, (Nijmegen 2019).

Van Zoonen, Liesbet, 'De bruiden van Wim Kok: Ministers in de pers' in: Chrisje Duyvis en Anna Vermeiden eds., *Vrouwelijke politici in de media* (Leiden 1993).

Van Zoomen, Liesbet, *Feminist media studies* (Londen 1994)

Veerdonk, Laurenz, *Tussen school en leven: langdurige internaatsvorming voor meisjes tussen 14 en 16 jaar in de jaren vijftig en zestig in vormingsinternaat De Vonk te Noordewijkerhout*, (Hilversum 1999)

Primaire bronnen:

Websites als primaire bronnen:

Bosmans, Judith, *Klompé Margaretha Albertina Maria (1912-1986)*, <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn4/klompe> (geraadpleegd op 14 december 2020)

De Beer, Astrid, *Groeneweg, Susanna (1875-1940)*, <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Groeneweg> (geraadpleegd op 12 november 2020).

Mostert, Gerard, *Klompé Margaretha Albertina Maria (1912-1986)*, <http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Klompe> (geraadpleegd op 9 januari 2020).

NRC, '100 Jaar Vrouwenkiesrecht', <https://www.nrc.nl/dossier/100-jaar-vrouwenkiesrecht/> (geraadpleegd op 12 november 2020)

Trouw, 'Vrouwelijke pioniers in de politiek', <https://www.trouw.nl/dossier/vrouwelijke-pioniers-in-de-politiek> (geraadpleegd op 17 november 2020)

Van der Steen, Paul, *Waal, Anna de (1906-1981)*, http://resources.huygens.knaw.nl/vrouwenlexicon/lemmata/data/Waal_de (geraadpleegd op 14 december 2020)

Kamerdebatten:

Anna De Waal

Handelingen II, 1952-1953, 3 Februari 1953, 527-538.

Handelingen II, 1952-1953, 16 April 1953, 2543-2550.

Handelingen II, 1953-1954, 14 December 1953, 2255-2279.

Handelingen II, 1953-1954, 15 December 1953, 2281-2324.

Handelingen II, 1954-1955, 27 October 1954, 2015-2046.

Handelingen II, 1954-1955, 28 October 1954, 2047-2051.

Handelingen II, 1954-1955, 14 Juni 1955, 2733-2748.

Handelingen II, 1954-1955, 18 Februari 1955, 2435-2460.

Handelingen II, 1954-1955, 22 Februari 1955, 2461-2488.

Handelingen II, 1954-1955, 24 Februari 1955, 2513-2543.

Handelingen II, 1954-1955, 15 Juni 1955, 2749-2770.

Handelingen II, 1955-1956, 9 Februari 1956, 2395-2432.

Handelingen II, 1955-1956, 14 Februari 1956, 2451-2471.

Marga Klompé

Handelingen II, 1956-1957, 23 oktober 1956, 17-30.

Handelingen II, 1956-1957, 13 november 1956, 3005-3039.

Handelingen II, 1956-1957, 14 november 1956, 3041-3057.

Handelingen II, 1956-1957, 15 november 1956, 3059-3100.

Handelingen II, 1956-1957, 27 juni 1957, 3921-3924.

Handelingen II, 1956-1957, 5 juli 1957, 2615-2644.

Handelingen II, 1956-1957, 15 november 1957, 3059-3100.

Handelingen II, 1957-1958, 19 november 1957, 3163-3187.

Handelingen II, 1957-1958, 20 november 1957, 3189-3212.

Handelingen II, 1958-1959, 13 november 1958, 3291-3322.

Krantenartikelen:

Anna De Waal

De locomotief: Samarangsch handels- en advertentie-blad, *Grootste triomf* (19-03-1953).

De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, Vrouwendispuut bespreekt probleem de coeducatie (08-06-1953).

De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, *Meisjesonderwijs* (14-09-1953).

De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, *Warm hart voor de vrouw* (24-11-1956).

Het Parool, *Vrouwelijke bewindsman* (26-04-1995).

Java-bode: nieuws, handels- en advertentieblad voor Nederlandsch-Indie, *Dr. De Waal* (11-03-1953).

Marga Klompé

Algemeen Dagblad, *Minister Klompé in functie* (13-10-1956).

De Telegraaf, *Bruid van Messina* (13-10-1956).

De Telegraaf, „*Man moet belangen van vrouw behartigen*”: *Minister Kompé in spervuur van vragen* (16-10-1956).

De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad, *Dr. Marga Klompé: Idealisme gepaard aan intelligentie: Overgang naar de politiek een natuurlijke zaak*, (13-10-1956).

De Volkskrant, *Excellente vrouw* (33-10-1956).

Het vaderland, „*Vrijgezel is volwaardig lid van maatschappij*”: *Van elke twaalf Hagenaars is er een ongehuwd* (08-05-1996).

R. Beuckman, 'Zevenmaal het oude haar', *Algemeen Dagblad* (31-12-1957).

R. Beukman, Vrouw moet vrouw blijven – ook in de politiek, *Algemeen Dagblad* (19-09-1959).

H. Laurey, 'Lauweren', *De Volkskrant* (11-02-2021).

Overige primaire bronnen:

Ollongren, Kasje, *Beleidsreactie rondetafelgesprek vrouwen in het openbaar bestuur. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties* (2019).